Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 13 (123103) 1984 чылдың январь 15, воскресенье

1925 чылда үндезилеттинген.

Өртээ 3 көп.

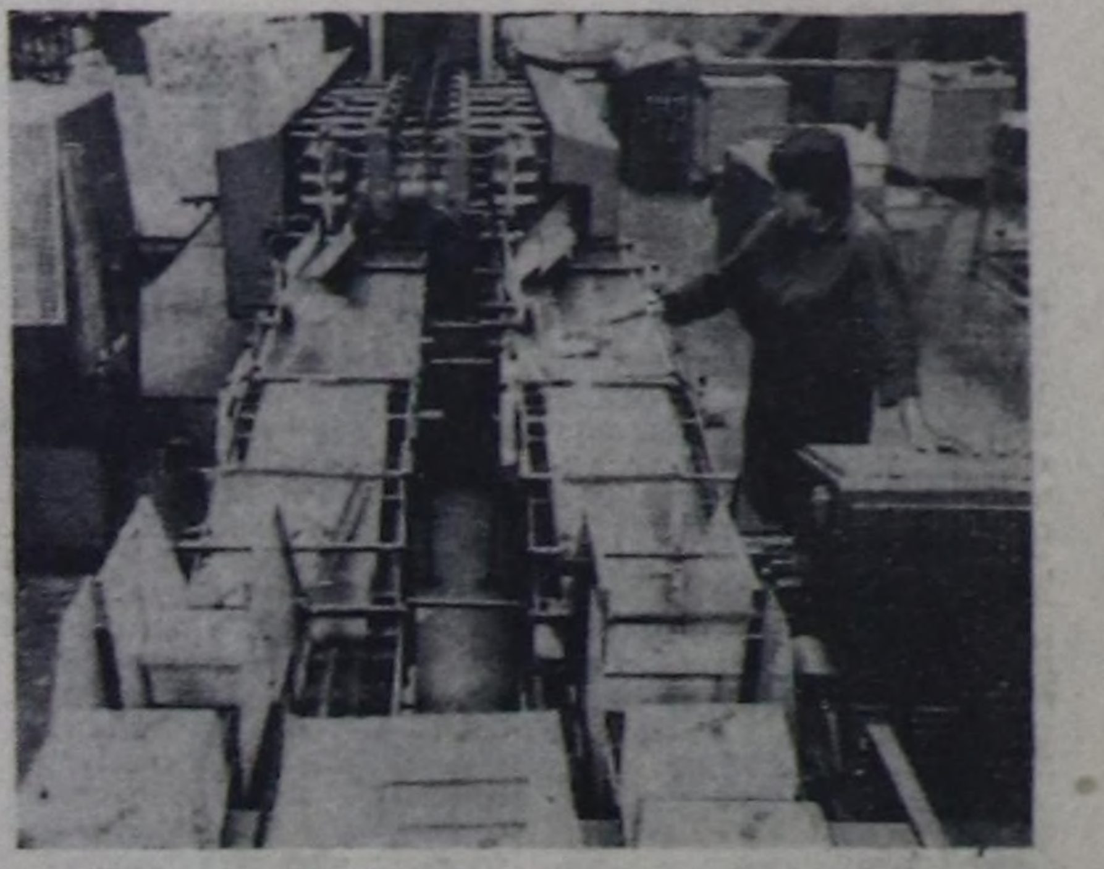

Чуртта эң-не улуг бүдүрүлге черлериниң бирээзи — өөредилге методиктиг литератураны Смоленскиниң полиграфия комбинады чыл санында 50 миллион ажыг өөредилге номнарын үндүрүп турар.

Депшилгелиг технологияны болгаш техникаларның чаа аргаларын ажыглаанының түңнелинде коллектив күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн болгаш ажыл төлевиринге бедик түңнелди чедип алган.

ЧУРУКТА: Смоленскиниң полиграфия комбинадының өөредилге номнарының шуушурулга шугуму.

СЭТА-ның фотохрониказы.

СЭКП ТК-НЫҢ ПОЛИТБЮРОЗУНДА

СЭКП ТК-ның Политбюрозу бодунуң ээлчеглиг хуралынга чурттуң иштики амыдыралының болгаш Совет Эвилелиниң даштыкы политиказының угланыышкынының боттаныышкынының чамдык айтырыгларын чугаалажып көрген.

Ниитиниң корум-чурумун камгалаар талазы-биле эки тура улусчу дружиналарның тургустунганындан бээр 25 чылының дугайында доктаалды хүлээп алган. Ында демдеглээни болза, ажылчы чоннарның инициативазы-биле тургустунган эки тура улусчу дружиналар партия болгаш совет органнарның удуртулгазы-биле ниитиниң корум-чурумун быжыглаар ажылга көскү үлүүн киирип турар. Хоойлу-дүрүм үрээрин болдурбазынга болгаш соксадырынга, хоойлу-дүрүмнерни сагыыр болгаш социалистиг нийти чуртталганың дүрүмнерин хүндүлээринге совет кижилерни кижизидер талазы-биле оларның идепкейлиг чоруун демдеглээн. Ниитиниң корум-чурумун быжыглаар талазы-биле ажылды дыка хөй улусчу дружинниктер бедик бүдүрүкчүлүг күш-ажылы, кончуг эки өөредилгези-биле чедиишкинниг холбап турар.

Хөй-ниитиниң корум-чурумун болгаш социалистиг өнчү-хөреңгини камгалаарынга ажылчы чоннарның киржилгезин улам калбартырын хандырарын болгаш улусчу дружиналарны организас талазы-биле быжыглаарын боттандырар хемчеглерни чорударын республикада болгаш чер-черлерде партия болгаш совет органнарга СЭКП ТК-ның Политбюрозу дааскан. Улусчу дружиналарның ажыл-чорудулгазын доктаамал сайзыраңгайжыдарының, корум-чурумну болгаш хөй-ниитиниң сагылга-чурумун быжыглаарынга оларның ролюн бедидериниң, корум-чурум камгалалының органнары-биле оларның демниг хөделиишкиннерин ханыладырының чугулазын демдеглээн. Улусчу дружиналарның, комсомолчу оперативтиг отрядтарның, дружинниктерниң ажыл-чорудулгаларының көрүлделерин, хоорайларга болгаш районнарга улусчу дружиналарның активиниң слёттарын болгаш хуралдарын эрттирерин, улусчу дружиналарның ажылында эки дуржулганы калбаа-биле солуннар арыннарынга, радио болгаш телевидениеге чырыдарын сүмелээн.

Чаа америк ракеталарны ГФР, Англия болгаш Италияның девискээринге тургузуп эгелээнииниң түңнелинде тургустунган байдалды түңнеп көрген болгаш ол байдалга холбаштыр чамдык боттуг хемчеглерни чорударын көрген.

Герман Демократтыг Республиканың даштыкы херектер министри О. Фишер-биле ооң чугаалажыышкыннарының түңнелдериниң дугайында А. А. Громыконуң дыңнадыын Политбюро чугаалажып көрген болгаш чүүлдүгзүнүп деткээн.

Герман коммунистиг партияның VII съездизиниң ажылынга Г. В. Романов баштадыр киржип чораан СЭКП-ниң делегациязының ажыл-чорудулгазын чүүлдүгзүнүп деткээн.

БЕДИК ИДЕПКЕЙЛИГ ЧОРУК

Соңгулда мурнунуң округтар хуралдары чуртта эгелээн

Ипатовонуң соңгулда округунуң күш-ажылчы коллективтериниң төлээлекчилери Ставрополь крайның Ипатово хоорайынга соңгулда мурнунуң округ хуралынга чыглып келгеннер.

— ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Эвилел Совединиң депутадынга кандидат кылдыр СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, СЭКП ТК-ның секретары М. С. Горбачевту депшиткен болгай — деп, «Большевик» хой ажылының уксаажыдылга заводунуң директору Д. Ф. Пушкарный чугаалаан. — Коммунистиг партияның көскү ажылдакчызы бодунуң бүгү энергиязын, билиин, дуржулгазын партияның XXVI съездизиниң шиитпирлерин амыдыралга боттандырарынга, чурттуң агроүлетпүр комплекизин улам ыңай бүгү талалыг хөгжүдеринге берип турар.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Эвилел Совединиң депутадынга кандидат кылдыр **Михаил Сергеевич Горбачёвту** депшиткен хуралдарның шиитпирлерин хуралдың киржикчилери бир үн-биле деткээн болгаш Ипатово соңгулда округундан бүрүткедир талазы-биле чөпшээрелин бээрин оон дилээр деп шиитпирлээн.

Россошанскиниң соңгулда округунга болган соңгулда мурнунуң округ хуралынга санал берген ССР Эвилелиниң 60 чылы аттыг Россошанскиниң химия заводунуң нитроаммофоска бүдүрүлгезиниң бирги цегиниң начальниги Ю. И. Забоевтиң чугаалааны болза:

— ССРЭ-ниң Дээди Совединиң депутадынга Россошанскиниң соңгулда округундан кандидат кылдыр бистиң коллектививис партияның болгаш күрүнениң көскү ажылдакчызы СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы В. И. Воротниковту депшиткен болгай. Эш Воротников бедик партийжи, принципиалдыг шынарлары-биле, организакчы аргалары-биле ылгалып турар.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Эвилел Совединиң депутадынга кандидат кылдыр **Виталий Иванович Воротниковту** депшиткенин деткиир болгаш Россошанскиниң соңгулда округундан бүрүткедир талазы-биле чөпшээрелин бээрин оон дилээр деп доктаалды соңгулда мурнунуң округ хуралының киржикчилери бир үн-биле хүлээп алган.

Сормовонуң соңгулда округунга соңгулда мурнунуң хуралы партияның болгаш чоннуң бир эп-сеткилдииниң чайынначак көргүзүү болган. Горький хоорайның ийи индустриалдыг районнарының — Москва болгаш Сормово районнарның хөй-нииити организацияларының болгаш күш-ажылчы коллективтериниң төлээлекчилери ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Эвилел Совединиң депутаттарынга кандидаттар кылдыр эш Ю. В. Андроповту болгаш Горькийниң Серго Орджоникидзе аттыг ужар чүүл заводунуң токарьлар бригадири — В. А. Васильевти депшидер дээн хуралдарның саналдарын изии-биле деткээннер.

— Юрий Владимирович Андроповту бис партияның болгаш күрүнениң шылгараңгай удуртукчузу, коммунизмниң тиилелгези дээш, тайбыңның хереэ дээш, Төрээн чурттуң экономиктиг болгаш камгаланыр күчүзүн быжыглаары дээш чанышсыныш чок демиселчи деп билир бис. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн өстүрер талазы-биле, планнарны ажыр күүседири болгаш продукцияның бот-үнезин чиңгедири дээш амгы үеде чуртта калбарып турар шимчээшкинни, дыка хөй чугула эгелээшкиннерни ооң ады-биле холбап турар бис. В. А. Васильевтиң бригадазы ук кыйгырыгны Горький хоорайга бир дугаар деткээннерниң санынга хамааржыр.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Эвилел Совединиң депутаттарынга Сормовонуң соңгулда округундан кандидаттар кылдыр **Юрий Владимирович Андроповту** болгаш **Виталий Александрович Васильевти** депшиткенин хуралдың киржикчилери бир үн-биле деткээн болгаш ук округтан бүрүткедиринге чөпшээрелин бээрин олардан дилээр деп шиитпирлээн.

Шахтаның соңгулда округунуң ажылчы чоннар төлээлекчилериниң соңгулда мурнунуң округ хуралынга «Майская» шахтаның партком секретары О. Д. Коваленко сөс алган. ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Эвилел Совединиң депутадынга Шахтаның соңгулда округундан кандидат кылдыр Коммунистиг партияның көскү ажылдакчызы, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, СЭКП ТК-ның чанында Партийжи контроль комитединиң даргазы М. С. Соломенцев депшиттирген болгай деп, ол чугаалаан.

М. С. Соломенцев ажылдышке ханы бердинишкини-биле, бедик принципиалдыг чоруу-биле ылгалып турар. Кандыг-даа албан-дужаалга тургаш, ол аңаа көргүскен бүзүрелди кезээде шынзыдып келген деп, ораторлар демдеглээннер.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Эвилел Совединиң депутадынга Шахтаның соңгулда округундан кандидат кылдыр **Михаил Сергеевич Соломенцевти** депшидер дээн шиитпирлерни хуралдың киржикчилери бир үн-биле деткээн болгаш ук округтан депутатка бүрүткеттиреринге чөпшээрелин бээрин оон дилээр деп шиитпирлээн.

Тюменьниң соңгулда округунуң күш-ажылчы коллективтериниң болгаш хөй-нииити организацияларының төлээлекчилериниң соңгулда мурнунуң округ хуралын партияның Тюмень хоорукомунуң бирги секретары И. А. Шаповалов ажыткан. ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Эвилел Совединиң депутадынга кандидат кылдыр СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Н. А. Тихонов депшиттирген болгай деп, ол дыңнаткан. Эш Тихонов күрүне болгаш партия ажылының талазы-биле болуңуң улуг дуржулгазын коммунистиг тургузуушкунунуң херээнге, чурттуң улам ыңай социал-экономиктиг хөгжүлдезинче партияның угланыышкынын амыдыралга боттандырарынга берип турар. Депутаттың кандидадынга ол ышкаш Камвольсукно комбинадының ажылчыны Г. П. Яковлева база депшиттирген.

Николай Александрович Тихоновту болгаш **Галина Петровна Яковлеваны** ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Эвилел Совединиң депутаттарынга кандидаттар кылдыр депшиткен сайгалдарны хурал бир үн-биле деткээн болгаш Тюменьниң соңгулда округундан бүрүткеттиреринге чөпшээрелин бээрин олардан дилээр деп шиитпирлээн.

Ярославль областың Рыбинскиниң соңгулда округундан ССРЭ-ниң Эвилел Совединге соңгулдалар талазы-биле Рыбинскиниң соңгулда округунуң ажылчы чоннарының төлээлекчилериниң хуралынга № 2 школа-интернаттың директору ССРЭ-ниң улустуң башкызы Ю. С. Кашкин чүве чугаалаан. Чурттуң күрүне эрге-чагыргазының дээди органының депутадының кандидадынга СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, СЭКП ТК-ның секретары К. У. Черненкону депшиткенин ол дыңнаткан. Ол политиктиг улуг ажылдакчы партияның политиказын боттандырып чорударынга, идеологтуг ажылды сайзыраңгайжыдарынга хөй чүүлдерни кылып турар. Ол күш-ажылчы коллектив депутаттың кандидадынга мотор тудуушкунунуң Рыбинскиде каттыжыышкынының слесарь-эптекчизи Б. Ф. Ивановту депшиткен.

Константин Устинович Черненкону болгаш **Борис Федорович Ивановту** ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Эвилел Совединиң депутаттарының кандидаттарынга депшиткенин деткиир болгаш оларны ол соңгулда округундан бүрүткедирин дилээн доктаалды чаңгыс үн-биле хүлээп алган.

Соңгулдаларга белеткел совет кижилериниң чогаадыкчы идепкейиниң чаа калбарыышкынын болдурган.

Ол дугайында чугаа ССРЭ-ниң Дээди Совединге соңгулдалар талазы-биле Минск—Москваның соңгулда округунуң ажылчы чоннарының төлээлекчилериниң соңгулда мурнунуң хуралынга болган.

«Луч» деп идик даараар бүдүрүлге эргелелиниң чиңгине директору В. В. Позняктың дыңнатканы болза: Коммунистиг партияның болгаш Совет күрүнениң тайбыңга ынакшылдыг даштыкы политиказының эң идепкейлиг дамчыдыкчыларының бирээзи, сураглыг ажылдакчызы, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының бирги оралакчызы, ССРЭ-ниң даштыкы херектер министри А. А. Громыкону ССРЭ-ниң Дээди Совединиң депутадының кандидадынга депшиткен.

Андрей Андреевич Громыкону ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Эвилел Совединиң депутадының кандидадынга Минск—Москваның соңгулда округундан депшиткенин деткиир болгаш ол соңгулда округунга бүрүткедирин оон дилээр дугайында доктаалды округтуң соңгулда мурнунуң хуралы хүлээп алган.

Баку—Ленин соңгулда округунуң коллективтериниң соңгулда мурнунуң хуралынга «Бакунуң ажылчызы» машина тудуушкун заводунуң электросварщиги М. Б. Абдул-Алиевтиң чугаалааны болза:

— Азербайджан ССР он үш чылдың иштинде улаштыр Бүгү-эвилелдиң социалистиг чарыжынга тиилекчи боол келген. Республиканың чедиишкиннеринге улуг үлүүн эш Г. А. Алиев киирген. Ол, 13 чыл ажыг үе иштинде Азербайджанның Компартиязының Төп Комитедин удуртуп келген. Коммунистиг партияның болгаш Совет күрүнениң көскү ажылдакчызы кижилерниң политиктиг болгаш күш-ажылчы идепкейин бедидеринге, экономикага улуг чедиишкиннерни чедип алырынга хөй чүүлдерни кылган.

СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының бирги оралакчызы Г. А. Алиевтиң ССРЭ-ниң Дээди Совединиң депутадының кандидадынга депшиттиргенин оратор дыңнаткан.

Гейдар Алиевич Алиевти ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Эвилел Совединиң депутадының кандидадынга депшидер дугайында шиитпирни хурал киржикчилери бир үн-биле деткээн. Ону Баку—Ленин соңгулда округундан депутатка бүрүткедирин хурал дилээн.

* * *

Округтарның соңгулда мурнунуң хуралдарынга соңгукчуларга кыйгырыгларны хүлээп алгылаан.

(СЭТА).

АНЫЯК СААНЧЫ — ДЕПУТАТКА КАНДИДАТ

Чөөн-Хемчикте «Большевик» совхозтуң ажылчыннары, инженер-техниктиг ажылдакчылары болгаш албан-хаакчылары Шеми суурнуң Культура бажыңынга чыглып келгеннер. ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Националдар Совединге Чөөн-Хемчиктиң № 650 соңгулда округундан депутаттың кандидадын депшидеринге тураскааткан байырлыг хуралды совхозтуң партком секретары К. И. Доржу ажыткан.

СЭКП Чөөн-Хемчик райкомунуң бирги секретары И. М. Сувандии сөс алгаш, бо чылдың март 4-те болур ССРЭ-ниң Дээди Совединге соңгулдалар дугайында, социалистиг демократияның чечектелиишкининиң дугайында ол төөгүлүг болуушкунга уткуштур районнуң ишчилериниң шудургу күш-ажылының дугайында чүве чугаалаан.

— СЭКП ТК-ның декабрь (1983 ч.) Пленумунуң шиитпирлери, аңаа СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары эш Ю. В. Андроповтуң чугаазы он бирги беш чылдың дөрткү чылында бистиң канчаар ажылдаарывыска дайынчы программа болган. Ооң-биле чергелештир Совет Тываның 40 чылынга уткуштур социалистиг чарышты районга улам калбартыр, СЭКП обкомунуң бюрозунуң «Совет Тываның 40 чылынга —шалыпчы 40 неделя» деп күш-ажылчы ээлчег дугайында доктаалын, партияның XIX область конференциязының салган сорулгаларын күүседир дээш бүгү аргаларны ажыглаар бис—деп, ол чугаалаан. Ниитизи-биле районда байдалга ол доктааган.

— Үшкү, өзек чылды багай эвес көргүзүглерлиг доосхан бис —деп, «Большевик» совхозтуң директору А. Т. Шаалы бодунуң саналын эгелээн. —Эрткен чылдың эът болгаш дүк планын чедиишкиниг күүсеткен бис. Ынчалза-даа чедиишкиннерге доктаавайн, бо чылын оон-даа бедик көргүзүглерни чедип алгаш, республиканың юбилейин төлептиг уткуур сорулганы шемижилер салып турар. Хой оолдаашкынны совхозта түлүктээн, 60 хуу чедип турар. Чаш төл менди. Хомуданчыг чүве — дүк планы күүсеттинмээн, ону бо чылын ажыр күүседип тургаш, өревисти төлээр ужурлуг бис—деп, А. Т. Шаалы чугаалаан.

Совхозтуң ажыл-ишчи байдалын анализтеп тура, директор комсомолчу-аныяктарның Арыг-Бажы сүт-бараан фермазының ажылынга доктааган. Совхозтуң сүт планын күүседиринге ук ферманың ишчилериниң шудургу ижи улуг салдарлыг болган. Ында мурнакчы саанчылар хөй. Оларның аразында аныяк-даа болза, дуржулгалыг саанчы М. Х.-Д. Монгуштуң ажылын черле мактавас арга чок. Ол он чеди харлыында аңаа ажылдап келген, чылдың-на эки көргүзүглерни чедип ап келгенин директор демдеглээн. Бо чылын база ында 25 саар инек быжыглаттынган, оон бедик шынарлыг, хөй сүттү ап турар. Эрткен чылын Маргарита Монгуш бир инекке онааштыр 2644 килограмм сүттү саап алган. Бо чылын база оон кудулатпас хүлээлгени ап турар.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Националдар Совединге Чөөн-Хемчиктиң № 650 соңгулда округундан депутаттың кандидадынга мурнакчы саанчы М. Х.-Д. Монгушту депшидер деп саналды директор киирген.

Арыг-Бажы сүт-бараан фермазының инек кадарчызы С. С. Куулар сөс алган:

—«Инектиң сүдү—дылында» дижир болгай —деп, ол чугаалаан. — Ооң хөй сүт бээр үндезини эки чемгерилгеде. Ынчангаш бистер малдан алыр ол продуктуларны көвүдедири-биле бүгү-ле аргаларывысты ажыглап турар бис. Мал чеми четчир. Ону чүгле солуур рацион ёзугаар бээри бистерден, кадарчылардан база хамааржыр. Ооң-биле чергелештир инек бажын бүрүн камгалап алыр сорулга бистиң мурнувуста салдынган. Ону Тываның юбилейинге уткуштур чедиишкиниг боттандырар бис.

— Совхоз директору чурттуң дээди органынга төлээ кылдыр саанчы М. Х.-Д. Монгуштуң кандидатуразын саналдады. Аңаа каттышпас аргам чок. Маргарита ажылгыр кыс, эш-өөрүнге хүндүткелдиг. Фермага хөй чыл ажылдап, ону көрүп келдим. Депутат болурунга ол төлептиг кижи. Ынчангаш ук саналды изии-биле деткиирдир мен—деп, ол уламчылаан.

«Большевик» совхозта ВЛКСМ комитединиң секретары К. Х. Ооржак саналынга Арыг-Бажы сүт-бараан фермазының комсомолчу-аныяктарының ажылынга доктааган. Ук ферманың сөөлгү чылдарда багай эвес көргүзүглерни чедип ап турары —аныяктарның, дөспес чүректерниң киирген үлүүнден база хамааржып турар дээрзин ол чугаалааш, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Националдар Совединге депутаттың кандидады кылдыр М. Х.-Д. Монгушту депшидер деп саналды база комсомолчуларның болгаш аныяктарның мурнуундан деткээн.

Комсомолчу механизатор А. М. Куулар аныяк саанчы Маргарита Монгушту ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Националдар Совединге депутаттың кандидадынга депшидер дээн саналды деткивишаан, совхозтуң механизаторларының бөгүнгү байдалынга доктааган. Ниитизи-биле ол ажыл-агыйда ажыл багай эвес дээрзин ол демдеглээн. Часкы хову ажылдарынга белеткелди улам шапкынчыдып тургаш, ону кыска хуусаада доозуп болур аргалар бар дээрзинге ол доктааган. Бүгү-ле курлавырларны санап көргеш, совхозтуң механизаторлары техника септелгезин январь 25-ке чедир бүрүн доозар деп хүлээлгени алган дээрзин ол дыңнаткан.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Националдар Совединге Чөөн-Хемчиктиң № 650 соңгулда округундан депутаттың кандидадынга «Большевик» совхозтуң саанчызы **Маргарита Хилик-Доржуевна Монгушту** депшидер деп саналды хуралдың киржикчилери бир үн-биле деткээн.

* * *

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Националдар Совединге соңгулдалар талазы-биле Чөөн-Хемчиктиң № 650 соңгулда округундан депутаттың кандидадын депшидеринге тураскааткан хурал «Искра» совхозка база болган. Совхозтуң ажылчыннарының, инженер-техниктиг ажылдакчыларының болгаш албан-хаакчыларының Бажың-Алаак суурга болган хуралын партком секретары Э. Ч. Куулар ажыткан. СЭКП ТК-ның декабрь (1983 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин амыдыралга боттандырар дээш бүгү совет кижилериниң, ооң иштинде Тываның ажылчы чоннарының канчаар ажылдап турарын улус депутаттарының Чөөн-Хемчик район Совединиң күүскомунуң даргазы Д. С. Куулар чыылганнарга таныштырган. Ниитизи-биле районда бөгүнгү байдалдың дугайын база ол чугаалаан.

Республиканың мал ажылдыг районнарының бирээзи — Чөөн-Хемчик 1983 чылда күрүнеге сүт садар планын 105,8 хуу күүсеткен, дүктү — 104,4 хуу күүсеткен. Мал оолдаашкыны районда кидин түлүк чоруп турар.

Совет Тываның 40 чыл оюн төлептиг уткуур талазы-биле районнуң болгаш совхозтуң ишчилериниң сорулгаларынга ол доктааган.

«Искра» совхозтуң директору О. А. Куулар сөс алгаш, партия ТК-ның декабрь (1983 ч.) Пленумунуң база партияның XIX область конференциязының шиитпирлерин күүседир дээш искражыларның канчаар ажылдап турарын чыылганнарга таныштырган. Совхозтуң ишчилери он бирги беш чылдың өзек чылын ниитизи-биле эки дооскан. А кол күштү Тываның юбилейинге уткуштур мөөннеп, планныг онаалдалар болгаш социалистиг хүлээлгелер күүселдезин чедип алыры-биле тодаргай сорулгаларга доктааган.

Кожазында «Большевик» совхозтуң саанчызы М. Х-Д. Монгушту ССРЭ-ниң Дээди Совединиң депутадының кандидадынга Чөөн-Хемчиктиң № 650 соңгулда округундан депшидерин директор О. А. Куулар саналдаарга, Бажың-Алаак школазының башкызы К. Е. Балдан, механизатор В. Д. Ховалыг болгаш өскелер-даа оларны изии-биле деткип, боттарының ажыл-ижинге хамаарыштыр бодалдарын илереткеннер.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Националдар Совединге Чөөн-Хемчиктиң № 650 соңгулда округундан «Большевик» совхозтуң саанчызы **Маргарита Хилик-Доржуевна Монгушту** депшидер деп санал ук хуралдың протоколунда бижиттинген.

* * *

Маргарита Хилик-Доржуевна МОНГУШТУ ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Националдар Совединге депутаттың кандидадынга депшидер дугайында шиитпирни Сельхозтехниканың Чадаанада каттыжыышкынының ажылчыннары, инженер-техниктиг ажылдакчылары болгаш албан-хаакчылары база хүлээп алганнар. Олар боттарының арга-курлавырларын санап көргеш, он бирги беш чылдың дөрткү чылының планнарын хуусаадан эрте күүседир талазы-биле хүлээлгелерни алган.

* * *

Чөөн-Хемчик районда «Чыраа-Бажы» совхозтуң база Чадаана АТБ-зының коллективтериниң хуралы база болган. Ооң киржикчилери ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Националдар Совединге соңгулдалар талазы-биле Чөөн-Хемчиктиң № 650 соңгулда округундан **Маргарита Хилик-Доржуевна Монгушту** депшидер талазы-биле үстүнде коллективтерниң саналын деткээннер.

Совет Тыва 40

ШЫНАРЛЫГ БҮДҮРЕР

Юбилейлиг чылче кирип тура, «Тыва тудуг материалдары» каттыжыышкынның күш-ажылчы коллективтери бедиткен социалистиг хүлээлгени алган. СЭКП ТК-ның июнь, декабрь (1983 ч.) Пленумнарының шиитпирлерин удуртулга болдургаш, Совет Тываның 40 чыл оюн төлептиг уткуур сорулга-биле күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидерин, ажылдың шынарын экижидерин болгаш сагылга-чурумну чедип алыр сорулга салдынган.

1984 чылдың экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң планын долузу-биле күүседирин ажылчыннар хүлээнген.

Кызылдың туүйбу заводу, Элегес-Аксының керамиктиг хана материалдары заводу «Совет Тываның 40 чылынга —шалыпчы 40 неделя» деп күш-ажылчы ээлчегни эрттирер дугайында СЭКП обкомунуң бюрозунуң шиитпирин деткээн. Бо заводтар эрткен чылын тудуг материалдары бүдүрерин көвүдеткен болгаш продукцияның шынарын мурнундагы чылдардан экижиткен. Дөрткү чылда ол темпини салбайн, оон-даа артык күжениишкинниг ажылдаарын олар шиитпирлээн.

Бүдүрүлгени бүгү талалыг интенсификастаарын, ооң техниктиг чепсегелелин экижидерин, ажыл шагының чиңгедирин болдурбазын чедип алыры көрдүнген. Каттыжыышкын продукция сайгарарының болгаш нормативтиг арыг продукцияны бүдүрериниң чыл планын декабрь 29-та доозарын, пландан ажыр 375 муң туүйбуну база 20 муң рубльдиң продукциязын бүдүрерин хүлээнген.

Совет Тываның 40 чылынга чедир продукция сайгарарының нормативтиг арыг болгаш бараанныг продукцияны бүдүрериниң он айларның планын доозар сорулга салдынган. Күш-ажылдың сагылга-чурумун быжыглап, мурнакчы дуржулганы нептередип тургаш күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн чыл планында көрдүнгенинден 1 хуу немей өстүрерин чедип алыры көрдүнген.

Ажылдың технологтуг сагылга-чурумун күштелдирип, ажылчыннарның мергежилин бедидер болгаш харысалгазын улгаттырар, 100 марканың туүйбуларын ниити бүдүрүлгениң 70 хуу, аттестацияга кирер продукция бүдүрерин 100 хуу чедирерин хүлээлгелерде айыткан.

«Тудуг материалдары» бүдүрүлге каттыжыышкыны «Совет Тываның 40 чылынга —шалыпчы 40 неделя» деп күш-ажылчы ээлчегге идепкейлиг киржир сорулга-биле, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидеринден аңгыда, ажыл шагының, материалдыг курлавырларның камналгазын чедип алырын, чылда көрдүнгенинден чиг-этти 6 муң рубльге, электроэнергияны 43 муң киловатт-шакты, хөмүр-дашты 120 тонназын, кывар-чаар материалдарны 4,2 тонназын, бир ажылчынга онааштыр материалдыг курлавырларны чылда 20 рубль чедир камнап алырын хүлээнген. Камналганы чедип алыр болза, продукцияның бот-үнези элээн чиңгээр.

Ажылчыннарның сонуургалын, негелде-хереглелин өөренип көөрү чугула болуп турар. Эки эгелээшкинни деткиир, бот-идепкейни көдүрер, ажылдаар, чурттаар, дыштаныр байдалды экижидер херекке хөй-нииити организацияларының, дагдыныкчылар чөвүлелдериниң, ортумак звенонуң кадрларының киржилгезин күштелдирери чугула.

Дериг-херекселдериниң механизмнерниң ажыглалын экижидер болгаш бүдүрүкчү эвес үе чидириин, эрткен чылга бодаарга, 10 хуу кызырарын ажылчыннар хүлээнген. Элегес-Аксының керамиктиг хана материалдары заводунуң күчүлерин ажыглаарын 3,1 хуу көвүдедирин бо чылын чедип алыр арга бар. 18,5 муң рубль түңнүг камналганы бээр 14 чаартыкчы саналдарны ажылдап кылыр болгаш бүдүрүлгеге ажыглаарын чедип алыр.

Ажылчын кадрларны белеткээр, оларны ажылга быжыглаар ажыл база бирги чергениң айтырыы болур.

А. БАГЫР.

МЕНДИ

«Сүт-Хөл» совхозтуң Өлеңниң хойжу бригадазындан Таан-оол Ондар Ыяш-Шашканда төрүүр бир кодан хойну кыштадып турар. Оларның коданында ам 100 ажыг хой төрээн. Чаш хураганнар онча-менди.

Улуг сакманчы өгнүң херээжен ээзи Кара-кыс Ондар чаш хураганнарны онча-менди доруктуруп турар.

М. КӨЖЕЛДЕЙ.

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ДЕПУТАТТАРЫНГА

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң сески сессиязы 1984 чылдың январь 18-те эртенгиниң 10 шакта СЭКП Тыва обкомунуң Политчырыдыышкын бажыңынга ажыттынар.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң доктаамал комиссияларының хуралы 1984 чылдың январь 17-де эртенгиниң 10 шакта Советтер бажыңынга болур.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң сески сессиязынга келген депутаттарны бүрүткээри 1984 чылдың январь 16-да эртенгиниң 9 шактан 18 шакка чедир, январь 17-де эртенгиниң 9 шактан 18 шакка чедир Советтер бажыңының 1 наъдының 107 комнатазынга болур, телефону 2-55-42. Январь 18-те депутаттарның демдеглели эртенгиниң 8 шак 30 минутада СЭКП обкомунуң Политиктиг чырыдыышкын бажыңынга эгелээр.

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

БРИГАДА КЕРЭЭЗИН ХӨГЖҮДЕР

СЭКП Төп Комитединиң декабрь (1983 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин, СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары Ю. В. Андроповтуң чугаазын Тываның автотранспорт ажылдакчылары улуг кичээнгей-биле танышкан болгаш изин-биле чүүлдүгзүнүп деткип турар. Эш Ю. В. Андроповтуң Пленумга чугаазы — бистиң моон соңгаргы сорулгаларывысты, ону боттандырарының оруктарын айыткан эң чугула документ. Политиктиг чугула ол документиде чүүлдер болгаш түңнелдер бистиң ажыл-чорудулгавыстың үндезини болган турар ужурлуг деп, транспорт ажылдакчылары санап турар.

«Транспорттуң ажылы ажыл-агый, партия болгаш совет органнарының кошкаш дивес кичээнгейин негеп турар. Сөөлгү чылдарда бо талазы-биле эки чүүлдер демдеглеттинген болбайн аан. Ынчалза-даа кыска хуусааның иштинде ажыглалга киирип болур курлавырлар болгаш ажыглаттынмаан аргалар, өске адырларга бодаарга, транспортта хөй бооп турар. Хамыктың мурнунда чүъктерни ажык чок сөөртүрүн кызырарынга ол хамааржып турар» — деп ол чугула документиде чугаалап турар.

Бригада керээзин ёзугаар ажылдаары — даандырган ажыл-херек дээш бот-боттарының эрге-ажыктарынга таарымчалыг кылдыр ажылдаарының база шуптузу харысалгалыг болуруның сайзыраңгай хевири. Автомобиль транспортунуң ажылдакчылары бригада керээзин ёзугаар ажылдаарын Минусинскиниң чүък сөөртүр автобүдүрүлгезинге эң баштай организастаан.

Бо бүдүрүлгениң 26 бригадазы бригада керээзин ёзугаар ажылдап турар. Ол бригадалар колдуунда-ла улус ажыл-агыйының янзы-бүрү чүъктерин Саян артындан республикаже киир сөөртүп турар. Бригада керээзин нептередиринге шаптараазынныг чүүлдер турбаан деп болбас. Бригада керээзи-биле ажылдаарга ооң кайы хире ажыктыын чолаачыга тайылбырлаары эргежок чугула турган.

Чагыкчыларның талазындан чамдык бергедээшкиннер база тургулаан. Маңаа чижек кылдыр мону чугаалап болур. Садыг баазаларын 1,5—2 ээлчеглиг ажылдаар кылдыр организастап, бар механизмнерни дилеп тыпкаш, оларны ажыктыг кылдыр ажыглаары. Бараан шыгжаар складтарже машина чеде бээр оруктарның, а ол ышкаш автомашиналарга сөөртүп эккелген чүъктерни хары угда дүжүрүптер шөлдерниң чок болуп турары маңаа хамааржыр. Бо четпестерни чайладыр талазы-биле чамдык хемчеглерни ап чоруткан.

Респотребсоюзтуң садыг баазазының болгаш Кызылдың эът комбинадының бо талазы-биле эки ажылын демдеглезе артык эвес. Үениң негелдезинге дүгжүп турар, күш-ажылды организастаарының чаа хевири болур бригада керээзин бо коллективтер республикага бир-ле дугаарында нептереткен. Элээн каш чылдар мурнунда Респотребсоюзтуң садыг баазазының хериминиң аскында чүъгүн дүжүртүр дээш ээлчег манаан машиналарның дыка хөй чыглы берген турарын кижи бо-ла эскерер турган. Бригада керээзинче шилчээн соонда ындыг таварылгалар болбастаан.

Респотребсоюзтуң баазазының коллективи материалдыг болгаш күш-ажыл курлавырларының немелде чарыгдалдарын үндүрбейн, дыка хөй машиналарны хары угда чүдүрбүшаан, ооң чүъгүн дүжүрүптер аргалыг болу берген. Механизацияның чепсек-херекселин ажыглап турар апарганының түңнели ол. Бо айтырыгны шиитпирлээринге баазаның чолаачылары, чүдүрүкчүлери, склад эргелекчилери киришкен.

Машиналарга чүък чүдүрериниң шыңгыы графигин ажылдап кылгаш, элээн хөй машиналарның чүъгүн дүжүрүп, хүлээп аптар складтарны баш бурунгаар белеткээн болгаш чүдүрүкчүлер бригадазын четчелеп тургускаш, чүдүрер-дүжүрер механизмнерни оларга быжыглаан.

Чүък сөөрткен чолаачылар маршрут ёзугаар чедип келген чериндеп чүъктү ынча шакта дүжүрүп эгелээн деп диспетчерлерже дыңнадып турар. Моон ачызында чүъктү чогуур үезинде сөөртүп чедирерге бараан шынарын-даа чидирбес болгаш ооң кадагалалы эки болур. Дүрген үреличел база соокка шыдашпас бараанарны сөөртүп турар үеде моон кайы хире ажыктыы көстүп келир.

Күш-ажылдың бригада керээзи хамыктың мурнунда шимчээр составты ажыктыг кылдыр ажыглаарын, сөөртүлгениң бот-үнезин чиигедирин болгаш сөөртүп турар бараанарның шынарын чидирбезин магадылап турар. Ынчалза-даа керээ ёзугаар ажылдап турар бригадаларның ажылын көрүп турар чамдык чагыкчылар күш-ажылдың бо хевириниң ужур-утказын чедир билбейн турары хомуданчыг. Ындыг чорук кедизинде барып немелде бергедээшкиннерни тургузуп турарындан чолаачыларның алыр акша-шалыңын эвээжедип турар. Ынчап кээрге шак ындыг чагыкчыларга автобүдүрүлгениң-даа, чолаачыларның-даа ажылдаар хөңнү чок болур.

Садыг министерствозунуң баазазын, «Тудуг кезектери» комбинатты, «Тыва тудуг» трестиң бүдүрүлге-технологтуг четчелээшкин эргелелин болгаш Материал-техниктиг хандырылга талазы-биле күрүне комитединиң маңаа хамаарыштырып болур. Бо черлерниң баазалары колдуунда-ла 5—6 шакка чедир ажылдап турар болгаш чүдүрүп, дүжүрер ажылдарны механизаставаан бооп турар. Чижээ, Материал-техниктиг хандырылганың күрүне комитединиң баазазында 7 тонна чүък көдүртүр чаңгыс автокран бар. Бо бүдүрүлгениң адының кырынга келген шарыглыг болгаш пакеттиг чүъктерниң деңзизи чамдыкта 10 тонна ажа бергилээр. Моон түңнелинде ол чүъктү шарыындан адырып, хөй үе-шакты чидирер ужурга таваржып турар. Бир эвес чүък сөөртүп эккелген машина пятница хүнүнде 6 шактан соңгаар келир болза, ооң чүъгү чүгле понедельникте дүжүртүнер. «Тыва тудуг» трестиң бүдүрүлге-технологтуг четчелээшкин эргелелиниң баазазында байдал моон дээре эвес.

Үстүнде адаанывыс четпестер оон-даа өске черлерде бар-даа болза, бригада керээзин автомобиль транспортунда нептередип турарында эки чүүлдер бар. Чогуур хемчеглерни ап чоруткан ачызында чүък сөөртүлгезиниң шынары элээн экижээн. Бригада керээзин нептереткенивистиң ачызында чүъктү савалааш сөөртүрү шиитпирлеттинген болгаш сөөрткен чүъктүң кадагалалы бедээн. Контейнерлер саадаткан дээш демир-орук станцияларынга төлээр торгаалдар кызырылган.

«Туваавтотранс» девискээр-бүдүрүлге каттыжыышкыны 1984 чылда сөөртүр чүъктерниң хемчээлин орук тудуп турар организациялар-биле тодараткан. Бо чылын автотранспортчуларның, экскаваторжуларның, грейдеристерниң комплекстиг бригадаларын тургузар болгаш олар бригада керээзин ёзугаар ажылдаар. Кызыл хоорайның орук септелге-тудуг участогун хандырар бригада керээзин ёзугаар ажылдаар бригаданы Кызылдың № 2 АТБ-зиниң баазазынга тургузары көрдүнүп турар. Кызыл хоорайның садыг четкилеринге бараан сөөртүр ийи бригада январь эгезинден бригада керээзин ёзугаар ажылдап эгелээн. Ак-Довурактың автобүдүрүлгезиниң баазазынга организастап тургускан бригада керээзи-биле ажылдаар бригада Абазаның орук септелге-тудуг участогунга ажылдаар.

Минусинскиниң чүък сөөртүр автотранспорт бүдүрүлгезинге бригада керээзин ёзугаар кылыр ажылдарны ам-даа сайзыраңгайжыдары көрдүнүп турар. Бо бүдүрүлгениң ийи бригадазы январь айдан бот-орулга-чарылгаже шилчээн. Бригада кежигүнү бүрүзүнүң күш-ажылга киржилгезиниң коэффициентизин барымдаалап ажыл төлевирин төлээр арганы ол бээр.

Бистиң хандырып турарывыс организациялар, бүдүрүлгелер бригада керээзин улам ыңай хөгжүдер дугайында эгелээшкинивисти деткип, ону чер бүрүзүнге нептередиринге таарымчалыг байдалдарны тургузар боор дээрзинге транспортчулар идегеп турар бис.

В. ПАЛАМАРЧУК,
«Туваавтотранс» девискээр-бүдүрүлге каттыжыышкынының чүък сөөртүр килдизиниң начальнигиниң оралакчызы.

Кызылдың автосептелге заводунуң механика цегинде чондурукчу Геннадий Яковлевич Кострицев—коммунистиг күш-ажылдың шалыпчызы. Ооң чуруун Кызыл хоорайның хүндүлел самбыразынче киирген.
ЧУРУКТА: чондурукчу Г. Я. Кострицев.
А. МОНГУШТУҢ фотозу.

Экономика камналгалыг

болур ужурлуг

КАМНАЛГА—ОРУЛГА

Кывар-чаар материалдар камналгазынче Улуг-Хем районда совет болгаш ажыл-агый органнары улуг кичээнгейни угландырган.

Районда хоорай чоогунуң асфальтылыг оруунга чоруур машиналарны хандырар чаа станцияны ажыглалга киирген. Шагаан-Арыгның автотранспорт бүдүрүлгези эрткен чылдың он бир айларында 58 тонна бензинни, 7 тонна солярканы камнап алган. Ниитизи-биле чылда эвээш эвес кывар-чаар материалдар камнап алдынган. Чолаачылар Д. М. Чаш-оол 57, В. А. Баазан, А. Г. Носков 400 хире, А. К. Еркенов, Г. Б. Шыжаан 300 ажыг литр бензинни камнап алган.

Совхозтарда кывар-чаар чүүлдү кайы-хамаан чок чарыгдап турар. Чыл фондузунга хамаарыштыр 481 тонна бензинни ажыр чарыгдаан. «Ак-Туруг», «Найырал» совхозтар тус-тузунда нормада көрдүнгенинден 140 хире литр бензинни ажыр чарыгдаан. Ажыл-агыйжы эвес чоруктуң күрүнеге кандыг когарал чедирип турарын борта чугаалаары артык эвес. Солярка чарыгдалын «Улуг-Хая» совхоз база көвүдеткен.

Чолаачы бүрүзүнге хүнде четчир кывар-чаар материалдарны берип турар. Ынчалза-даа артык рейстерни немей бижидип тургаш, күрүнениң техниказын амы-хууда херектерин бүдүреринге азы «солагай» ажылдар кылырынга ажыглап турары чажыт эвес. Ооң чылдагааны-биле рынок фондузунуң чүгле 62 хуузу ажыглаттынган болган.

Машиналарның спидометрлери доктаамал бүдүн-бүдүн турарын чедип алыры чугула айтырыг. Амгы үеде Чаа Шагаан-Арыг автобаазазында 117 автомашиналарның 46-зында спидометрлер ажылдап турар. Арткан машиналарда бо чугула прибор үрелик азы шуут ап кагдынган болган. Ол ышкаш «Сельхозтехника» салбырында 31 машинаның чаңгызында-даа спидометри ажылдавас. Бо чорук техникага ээ-харысалга чок, ооң ажаалдазынче сагыш салбайн турарын херечилеп турар.

Кывар-чаар чүүлдерни ажыр чарыгдап турар чолаачылар мээң карманымдан үнүп турар эвес, мен каражадаар эвес мен дээр хөөн-биле ажылдап турары ол. Ниитилелдиң өнчү-хөреңгизин кижи бүрүзү карак огу дег камнаар, камгалаар хүлээлгелиг.

Камналга айтырыы чүгле чолаачыларның эвес, харын транспорт бүдүрүлгелеринде, профэвилел болгаш комсомол организацияларының база херээ. Күш-ажылчы коллективтер бо ажылче сагыш салыры күзенчиг. Чарыгдалдарны эвээжедиринге улусчу контроль бөлүктериниң салдары улуг болур ужурлуг. Камналга талазы-биле рейдилерни доктаамал чорутса чогуур. Чүге дизе камналга дээрге-ле орулга-дыр.

К. ЭРТИНЕ.

СӨС-БИЛЕ ДҮГЖҮР

Он бирги беш чылдың үшкү чылында бистиң Таңды районнуң девискээринге агаар-бойдустуң таарымчалыг болганы-биле оът-сигенниң, тараа-быдааның дүжүдү эки болган. ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхоз мал болгаш чер ажыл-агыйлыг, совхозтуң ниити орулгазының 60—70 хуузу чүгле мал ажылындан кирип турар.

Ажылга малчыннарның үлүг-хуузу улуг. Хойжу Карбыл Лопсаңович Ооржак чээрби үш чыл хой малдап келген. Ол чыл санында малчыннар ортузунга организастаан социалистиг чарышка багай эвес көргүзүглерлиг болуп келген. Он бирги беш чылдың эге чылындан эгелээш, төрүүр чүс хойга онаштыр 95—98 хураганны, бир хойдан-на 3,2—3,5 килограмм дүктү ап келген. Бо-ла бүгү чедиишкиннер өгнүң херээжен ээзи Өшкү-Саар Шоктук-ооловна Ооржактың ак сеткилдиг күш-ажылының база үре-түңнели.

— Эрткен чылын совхоз мал чеми белеткээриниң планныг онаалдаларын чедиишкинниг күүсеткен. Кыштаг бүрүзүнде мал чеми четчири-биле дүжүртүнген. Кодан санында сиген, витаминниг сиген далганы, дус четчир. Хойдан хөй хураганны, дүктү алыр дизе, хойну чогуур өй-шаанда тарып боозадыр, эдержилгени шын организастаар херек. Ооң ажаалдазында, чемгерилгезин база шын чорудары чугула. Ынчангаш чедиишкин малчын кижиниң ажылга харысалгалыындан, ажылды үнелеп билириинден, арга-мергежилинден улуг хамаарылгалыг болур— деп, Карбыл Лопсанович чугаалаар.

— Мен СЭКП ТК-ның декабрь (1983 ч.) Пленумунуң доктаал, шиитпирлерин онза кичээнгей-биле номчуп таныштым. Ону амыдыралга боттандырар дээш база Совет Тываның 40 чыл оюнга күш-ажылчы белектерлиг ужуражыры-биле бедиткен социалистиг хүлээлгени алдым. Төрүүр чүс хойга онаштыр 100 хураганны, бир хойдан 3,5 килограмм дүктү кыргып алырын хүлээнген мен. Сөс-биле ажыл-херек дүгжүр ужурлуг—деп, ол чугаазынга немеп кагды.

М. ОНДАР.

Мурнавышаан

«Совет Тываның 40 чылынга—шалыпчы 40 неделя» деп күш-ажылчы ээлчегте киржир дугайында эгелээшкинни үндүргеннерниң бирээзи — «Тудуг кезектери» комбинаттың ыяш болбаазырадыр заводундан П. Н. Устюговтуң бригадазы соңга, эжик кастактары чазаар ээлчег онаалдазын ажыр күүсеткен.

Мурнакчы бригада декабрь айның планын ёзугаар 2000 дөрбелчин метрни бээр тургаш, херек кырында 2403 дөрбелчин метр чазалылга кылыгларын бүдүрген.

ЧЕР БОЛГАШ НЕФТЬ

Нефть болгаш газ конденсадының тывыжын бо чылын 624 миллион тонна, эрткен чылдыындан 7,7 миллион тонна хөй, чедирер деп чуртта көрүп турар. Ындыг-даа болза 1984 чылда экономика болгаш социал хөгжүлдениң күрүне планының төлевилелин СЭКП ТК-ның декабрь (1983 ч.) Пленумунга, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң тоскуу сессиязынга чугаалажып тура, одалга, ылаңгыя нефть продуктуларын камнаарының чугулазын улус ажыл-агыйының ажыл-ишчилериниң бүгү кичээнгейин углаан.

Нефть продуктуларын камнаар деп негелде чаа чүүлдерге хамаарышпас. Үш он чылдарның мурнунда, дайын мурнунуң үезинде безин автомашина чолаачыларының, механизаторларның, от кыпсыр тургузуттарның машинистериниң ортузунга бензин, солярка, мазут камналгазы дээш чарышты чорудуп турган. Эң эки көргүзүглерни чедип алганнарга шаңналдарны тыпсып турган.

Маңаа демдеглээри чугула нефть продуктуларын камнаарының айтырыглары бөгүнде кажангызындан-даа чидиг база калбак кылдыр тургустунган. Ол билдингир: бирээде, нефтини моон мурнунда «дашкаар үнгешле» узуп ап турган. Поволжье районнары, Соңгу Кавказ болгаш Закавказье бо үнелиг хөй байлактыг турган. Ийиде, хөй күштүг үндүрүп тургаштың, нефть продуктуларын тывар апарган: автомашиналарның саны эндерилген. Үлетпүр 1950 чылда 363 муң автомашиналарны база 117 тракторларны бүдүрүп үндүрген. Үш чартык муң экскаваторларны бүдүрүп үндүрген.

Бүдүрүлгениң масштабы болгаш хереглелдери калбарган. 1950 чылда чуртка 40 миллион тонна нефть (газ конденсадын ынчан санавайн турган) бүдүрүп турган. Ол хемчээл бүгү хереглелдерге четчип келген. Ам чүгле Барыын Сибирьден безин 390 миллион нефтини— бүгү-эвилел тывыжының 62 хуузун бүдүрүп ап турар. Нефть продуктуларын тыпкаш, каш муң километр черлерге сөөртүп чедирер.

Нефть продуктуларының бир хөй хереглекчизи хөй автомобильдерлиг, тракторларлыг, комбайннарлыг, өске-даа техникалыг көдээ ажыл-агый болуп турар. Техниканың ажыглалын чогумчалыг организастап, бензин, өске-даа кывар-чаар материалдарны камнаарынга төлептиг үлүүн киирип турар ажыл-агыйлар бар.

Ооң чижээнге Красноярск крайда ССРЭ-ниң 60 чылы аттыг совхозту киирип болур. Бир миллион рубльдиң ниити продукциязынга хамаарыштыр алырга, 397 тонна нефть продуктуларын 1980 чылда чарыгдаан, бир чыл эрткенде, ол көргүзүг 303 тонна апарган. 1982 чылда— 280 тонна апарган. Электроэнергия болгаш одалга чарыгдалын ажыл-агый база кызырып турар. Ооң түңнелинде совхозтуң орулгазы 15,3 хуу өскен. Латвияның, Молдавияның, Эстонияның, Ленинград, Москва, Ростов областарның ажыл-агыйлары энергетика курлавырларының чарыгдалдарын болдурбазының чогумчалыг хемчеглерин ап турар.

Эки дуржулгалар үлегерлин-биле ажыктыг. Машина-трактор парыгының структуразының чогумчалыг эвес болуп турарының дугайында көдээ ажыл-агыйның болгаш адыр аайы-биле эртемнерниң удуртукчуларының бир чамдыы чугаалап турар. Сөөлгү он чылдарда элээн ажыктыг болгаш камналгалыг илчирбе дугуйлуг тракторларның саны кызырылган, колхозтар болгаш совхозтар карбюраторларлыг, дизель шимчедикчилиг эвес, чүък сөөртүр техниканы албышаан, эргижирей берген техника ажыглалда бар болуп артпышаан. Ол бүгү шын харын. Ынчалза-даа чүгле ийи-үш чылдың дургузунда машина-трактор парыгының структуразын өскертиптер арга чок болгай. Бөгүнгү байдалдарда безин нефть продуктуларын эки камнап ап болур аргалар бар. Ниитилелге көңгүс ажык чок кылдыр халас «агып» чыдар кывар-чаар материалдар суурларда-даа, үлетпүр болгаш транспортта-даа бар болдур ийин. Дыка хөй ажыл-агыйларда транспорт аймаа, нефть складтары, кывар-чаар материалдар шыгжаар, кудар дериглелер кончуг багай ажыглаттынып турар. Колхозтарның болгаш совхозтарның нефть складтарының чүгле бежен хире хуузу бөгүнгү негелдеге дүгжүп турар. Бир эвес бо ажылдың байдалын экижидер болза, он-он муң тонна нефть продуктуларының камналгазын тургузуп болур.

Ажыл-херекчи эвес чорук — дыка хөй колхозтар болгаш совхозтарның, автотранспорт бүдүрүлгелериниң ажылынга шаптыктыг чүүл болуп турар. Чажыт эвес болгай, одалга аппаратуралары чедир кылдынмаан тракторларны, үрелик спидометрлерлиг автомашиналарны ажыглап турар чорук ам-даа уламчылавышаан. Кывар-чаар материалдарны норма ёзугаар эвес, чарыгдаан-на аайы-биле ушта бижип турар. Чарыгдаан аайы-биле ушта бижип деп чүл ол, ынчаш? Ол дээрге төтчеглекчилерге болгаш харысалга чок кижилерге орук ажыдып берип турары ол.

Ол чижектиг барымдааларны бадыткаары негеттинип турар. Бо талазы-биле хөйнү чугаалап болур: РСФСР-ниң болгаш Таджик ССР-ниң дыка хөй ажыл-агыйларында нефть продуктуларын кадагалап база чарыгдап турарын чыл мурнунда специалистер хынап көрген. Улуг четпестерниң барын ажыл-агыйлардан олар илереткен. Оларның бир кезиинде кандыг-даа чылдагаан чокка 15—20 тонна кывар-чаар материалдарны үндүр бижип турар. Нефть продуктуларының чарыгдалын болдурбайн баары анаа чедип келбес. Доктаамал организакчы ажылдың түңнелинде четпестерни эдип ап болур.

В. БЕЛЯЕВ,
СЭТА-ның тайылбырлакчызы.

Пропагандистерге, лекторларга, агитаторларга

БИСТИҢ СОВЕТ

1984 МАРТ 4

ССРЭ-нин Дээди Совединге соңгулдалар хүнү

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң онгу чыыжының бүрүн эргелериниң хуусаазы доозулганы-биле холбаштыр база ССРЭ Конституциязының 90 чүүлүнге болгаш «ССРЭ-ниң Дээди Совединге соңгулдалар дугайында» ССРЭ Хоойлузунуң 12 чүүлүнге үндезилээш, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң 1983 чылдың декабрь 16-да Чарлыын ёзугаар Совет Социалистиг Республикалар Эвилелиниң Дээди Совединиң он бирги чыыжынга соңгулдаларны 1984 чылдың март 4-те, воскресеньеде эрттирер.

ССР Эвилелиниң күрүне эрге-чагыргазының дээди органынга ээлчеглиг соңгулдалар — Совет күрүнениң ниитилел-политиктиг амыдыралынга улуг болуушкун болур. Ол болза социалистиг демократияның улам ыңай хөгжүлдезинге, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң, чурттуң улус депутаттарының бүгү Советтерниң дараазындагы үеде ажыл-чорудулгазынга улуг ужур-дузалыг болур дээрзин СЭКП ТК-ның хүлээп алган доктаалында онзалап демдеглээн.

Советтерге соңгулдалар болгаш соңгулда системазы социалистиг демократияны улам ыңай хөгжүдеринге улуг черни ээлеп турар. Эрге-чагырганың дээди органынга соңгулдалар—күрүнени эргелеп башкарарынга калбак массаларны киириштирериниң эң чугула хевирлериниң бирээзи. Бисте соңгулда кампаниязы Коммунистиг партияның удуртулгазы-биле чорудттунуп турар. СЭКП соңгулдаларга партия кежигүнү эвестер-биле чаңгыс блок болуп алгаш киржир. Ол блок партия-биле чоннуң бузулбас чаңгыс эвинин илерели бооп турар.

Совет соңгулда системазын ССРЭ-ниң конституциязы тодарадып турар. Советтерниң бүгү звеноларынга соңгулдаларны чажыт бадылаашкынныг, бүгү ниити, деңболгаш дорт соңгулда эргезинге үндезилеп чорудар. 1939 чылдан эгелээш, ССРЭ-ниң Дээди Совединге соңгулдалар санында-ла соңгукчуларның 99 ажыг хуузу киржип, коммунистерниң болгаш партия кежигүнү эвестерниң улусчу блогунуң кандидаттары дээш боттарының бадылаашкыннарын бергеннер.

Ындыг байдал чаңгыс-даа буржуаз чуртта чок болгаш турбас-даа. Ооң чижээнге, 1976 чылдың ноябрьның 2-де болган АКШ-тың президент соңгулдазынга 80, 4 млн. кижи азы бадылаар эргелиг бүгү хамаатыларның 53,3 хуузу киришкенин, а 1960 чылда соңгукчуларның 62,8 хуузу, 1968 чылда — 60,9 хуузу, 1972 чылда — 55,4 хуузу, 1976 чылда — 53,3 хуузу, 1980 чылда — 52,3 хуузу соңгулдалар участоктарынга келгенин чугаалаарга-ла четчир. Соңгукчуларның 42,2 хуузу азы 76 млн. америк соңгукчулар 1980 чылда АКШ-тың президент соңгулдаларынга киришпээннер. Эрткен чүс чылдың дургузунда АКШ-тың чаңгыс-даа президентизи соңгукчуларның хөй кезиниң бадылаашкынын ап шылаваан. А амгы президент Р. Рейган 1980 чылда бүгү соңгукчуларның чүгле 27 хуузунуң бадылаашкынның алгаш соңгуткан. 1983 чылдың декабрь 18-те япон парламентиниң адаккы палатазынга болган соңгулдаларга бадылаашкынга соңгукчуларның 68 хуузундан эвээжи киришкен. Ол дээрге дайын сөөлүндеги бүгү чылдарда эң куду көргүзүг-дүр. Великобританияга 1983 чылдың июнь айда парламент соңгулдаларынга бадылаашкынга соңгукчуларның 70-ден бичии-ле хөй хуузу киришкен, а оларның 40-ден бичии-ле хөй хуузу консерваторлар дээш бадылаан.

ССРЭ-ге соңгулдалар чорударының капитал чурттарындан ылгалы чүдел дээрге, ону чоннуң хөй-ниитиниң күжү-биле чорудуп турарында болур. Соңгулдаларның округ база участок бүрүзүнге соңгулда комиссияларын тургузар. Кандидат дээш агитацияны аас-биле, хуралдарга, парлалга, радио, телевидениени дамчыштыр чорудуп турар. Ону чорудар талазы-биле эргежок чугула материалдыг акша-хөреңгини күрүне халас берип турар.

Демократияны хөгжүдери болгаш сайзыраңгайжыдары —социализмни болгаш коммунизмни тургузарының чайлаш чок хоойлузу. Социалистиг демократияның алыс утказы чүл дээрге, күрүнени, ниитилел херектерин эргелеп башкарарының херээнге калбак массаларның идепкейлиг киришкен турары болур. Демократия дээрге чоннуң соңгааны эрге-чагырганың чер-чер болгаш төп органнарының нүүрүнде күрүне эргелелиниң тускай хевирлери-дир. Делегейде эң-не баштайгы социалистиг ниитилелди ССРЭ-ге тургузарынга шиитпирлиг факторларның бирээзи болу берген совет социалистиг демократия шапкын калбарбышаан, улам бурунгаар хөгжүп, аңгы, талазы-биле кандыг-бир кызыгаарлаашкын чок, бүгүдениң политиктиг деңэргелерин хандырып турар бүгү улустуң совет социалистиг демократиязы апарган.

Совет күрүнениң үндезилекчизи, Коммунистиг партияның тургузукчузу В. И. Ленин социалистиг демократия дугайында марксисчи теорияны ажыткан. Демократия база политиктиг болгаш төөгүлүг болуушкун. Дарлаар болгаш дарладыр аңгыларлыг болуп чарылган ниитилелге бүгү-ле бөдүүн кижилерге демократия турбас ужурлуг. Капиталистиг ниитилелде демократия буржуазияның аңгы талазы-биле тергииделиниң бир хевири болуп турар. Буржуаз демократияның күрүне аппарады хуу хөреңгитеннерниң эрге-ажыын камгалап турар. Капиталистиг чурттарда соңгуур болгаш соңгудар эргени хөреңгитен кижилер бүрүнү-биле эдилеп турар. Чүге дээрге буржуаз демократия хөй эвес хөреңгитеннерниң демократиязы болур, ол байларның эрге-ажыын камгалаан. Чижээ, АКШ-тың конгрезинде ажылчын болгаш бөдүүн чоннуң төлээлекчилери чаңгыс-даа чок. Үлетпүр ээлери, чиижең садыгжылар, көскү хөреңгитеннер, профессионал адвокаттар хөй кезиинде конгресске соңгудуп турар. Национал улустарның болгаш терээженнерниң төлээлекчилери америк конгрессте ховар. «Хостуг» делегейниң баштыңы болурун оралдажып турар эң улуг болгаш бай чуртта —АКШ-та 25 млн. негрлер, АКШ-тың эвилелчилери болур Парагвайның, Гватемаланың, Сальвадорнуң шериг-диктаторжу эрге-чагыргаларының кемниг үүлгедиишкиннериниң ужуундан ол чурттарның бөдүүн чону соңгуур база соңгудар эргелерин дүрүм чокка казыдып турар. Америкада миллион-миллион кижилер, ылаңгыя биче буурай улустарның төлээлекчилери кылыр ажыл дилеңип чоруурлар. Ол чурттуң үндезин чурттакчылары — индейлер кыстырып-кыйдырып, шыдаар аргажок амыдыралда чурттап турарлар. Ак кештиг американнарның аразында ядыыларның саны 9,4 хуу болза, негрлерниң аразында олар 30,2 хуу бооп турар болгаш сески негр бүрүзү-ле эрге-шөлээ, эт-хөреңги-даа чок, ядыы-түреңги байдалда амыдырап турар.

Капиталистиг чурттарда эрге талазы-биле өске-даа кызыгаарлаашкыннар бар. Чижээ, АКШ-тың конгрезиниң төлээлекчилер палатазынга соңгудар кижи чеди чыл дургузунда америк хамааты болур ужурлуг бооп турар.

Америк соңгукчуларның 47,2 хуузу азы 76 млн. соңгукчулар 1980 чылда АКШ-тың президент соңгулдаларынга чүге киришпээннерил? Бирээде, АКШ-та аймак-сөөк ылгаар чорук ам-даа күштүг. Негрлер, индейлер соңгуур болгаш соңгудар эргелерин аажок кызыгаарлаткан. Ийиде, америк соңгукчулар соңгуттуруп турарларының аазаашкыннарынга бүзүревес апарганнар. Президентилер америк экономиканың инфляциязын чажырар, ажыл чоктарга ажыл бээр, шериг бюджедин кызырар бооп чеже-даа аазааннар, а ол аазаашкыннарының чаңгызы-даа күүсеттинмээн.

Капитализм — ниитиниң эргелерин базып турар ниитилел. Ол—келир үези чок ниитилел-дир. Капитализмни хостуг ниитилел кылдыр көргүзер дээр оралдажыышкыннар ынчангаш шуут-ла чүдек-бужар көстүп турар. АКШ-та ядыы деп санадып турар деңнелден куду хемчээлдиг орулгалыг 5 кижи бүрүзүнүң-не үжү херээженнер. Капитализм үезинде херээженнер боттарының ниитилелде ээлеп турар туружу-биле-ле дорамчыладып турарлар. Японияның үш муң ажыг хоорайларының болгаш суурларының чаңгызында-даа херээженнер мер азы дарга чок. А АКШ-та конгресстиң чүс сенаторларының аразында чүгле ийи херээжен кижи бар. Капиталистиг чамдык чурттарда херээженнерни болгаш солдаттарны соңгулдаларга киириштирбейн турар.

Буржуаз чурттарда соңгулда системазының антидемократтыг хевири коргудуушкун болгаш хоп-нүгүл— ажылчы чоннарга хостуг тура-соруун илередир арганы бербейн турар. Ынчангаш соңгулда даңзызынга киирген он-он миллион соңгукчулар безин соңгулдага келбейн баарлар. Капитал чурттарында соңгулдага киришпейн баарларның хуузу аажок хөй.

Буржуаз чурттарда бадылаашкынга хөй сан алыр соңгулда системазы соңгукчуларның тура-соруун хажыдып турар болгаш соңгулдалыг органнарже ажылчы чоннарның төлээлекчилерин киирбезин оралдажып турар. Чижээ, Американың Каттышкан Штаттарында чоннуң хөй кезии ажылчын аңгы болуп турза-даа, конгресске киржип турарларының 35 хуузу үлетпүр ээлери болгаш чиижең садыгжылар, 60 ажыг хуузу хостуг мергежилдиң кижилери, ажылчыннарның хуузу чүгле 1, 4 хуу бооп турар. А сенатта чаңгыс-даа ажылчын чок, чүгле ийи херээжен кижи бар. ССРЭ-ниң Дээди Совединиң онгу чыыжының составында ажылчыннар болгаш колхозчу тараачыннар 51,1 хуу, а 487 депутаттар херээженнер бооп турар. Тыва АССР-ниң чер-чер Советтериниң депутаттарының 65,9 хуузу ажылчыннар. Соңгукчуларның санын барымдаалавас, чөптүг эвес, авыяас, мегелээшкин, чөңгээлээшкинниң болгаш коргудуушкуннуң аргазын ажыглап тургаш, соңгулдаларны эрттирери капиталистиг чурттарның соңгулда системазының кол чүүлү бооп турар.

Демократияның төөгүлүг чаа хевири чогум-на Октябрьның Социалистиг Улуг революциязының тиилээниниң сөөлүнде тывылган. Ол дээрге социалистиг күрүне тургузуунуң үезинде хөгжээн пролетаржы социалистиг демократия болур. «Күрүне болгаш революция», «Совет эрге-чагырганың ээлчеглиг сорулгалары», «Америк ажылчыннарга чагаа», «Буржуаз болгаш пролетаржы демократия» база өске-даа сураглыг ажылдарынга В. И. Ленин социалистиг демократияның алыс ужур-утказын, шынар-демдээн болгаш буржуаз демократиядан социалистиг демократияның маргыш чок артык күштүүн тодаргай илереткен. В. И. Ленин «Күрүне болгаш революция» деп номунга буржуаз демократияның утка-шынарын сойгалап илередип, капиталистиг ниитилелге демократия—

ШКОЛА КАНДЫГ БОЛУР УЖУРЛУГУЛ

СЭКП ТК-ның төлевилелин чугаалажып тур бис

ХӨГЖҮЛДЕНИҢ ОРУУНДА

Школа — социалистиг ниитилелдиң эң кол болгаш адырылбас кезектериниң бирээзи. Ынчангаш бистиң хөгжүлдевистиң хемчээлинге, перспективаларынга болгаш темпилеринге дүүшкек, социал-политика, экономика болгаш культура талазы-биле нарын айтырыгларны харыылаарынга ооң ролю улам күштелир. Ол ышкаш амгы үениң школачылары чээрби бирги вектиң хамаатылары болур дээрзи билдингир. Оларның мурнунга тургустунуп келир сорулгаларны чедимчелиг боттандырар аргаларны, билиглерни, тура-соруктуг кижизидип хевирлээри совет школаның хүлээлгези болур. Бо харыысалгалыг хүлээлгелерни күүседир дизе, школа ниитилелдиң сайзыралындан чыдып калбас, харын-даа ону мурнаар болгаш ооң кол шимчедикчи күжү болуру билдингир. Ынчангаш СЭКП ТК-ның үндүргени ниити билигниң болгаш профессионал школаның реформазы бистиң чуртувустуң бурунгаар депшилгезиниң негелдези, социалистиг ниитилел хөгжүлдезиниң хоойлуларының база бир илерээшкини болур.

Реформаның төлевилели эртем-теоретиктиг бурунгаар көрүүшкүннерге болгаш практика кырынга бүзүрелдиг бадыткалдарга үндезилеттингенин айтыры чугула. Чамдык кижилер, чүү-ле боор ирги, уругларны алды харлыындан өөредип эгелээрге, кандыг түңнелдерни бээр ирги, өөредилгениң хуусаазын узатканының ужуру чүл дээн чижектиг айтырыгларны салып, реформаның чамдык идеяларынга болгаш утланыышкыннарынга чигзинер чоруктар туруп кээри чадавас. Ынчангаш бо айтырыгны элээн делгереңгейи-биле тайылбырлаза артык эвес боор.

Уругларның мырыңай бичиизинде-ле сонуурган, чүвеге өөренинчели бүгү-ле үелерде кижилерни, ылаңгыя эртемденнерни кайгадып келген. Уругларны өөредириниң эң-не чогумчалыг эгези оларның амыдыралының чедиги чылы дээрзин К. Д. Ушинский айтып чораан. «Өг-бүле кижизидилгезинден алырга, ном-дептер-биле эки хандыртынган болза, уруглар алды харлыында-ла кандыг-даа тускай өөредилге чокка чайгаар-ла номчуп өөрени бээр» дээрзин совет психолог Л. С. Выготский шинчилелдер-биле тодараткан. Ол ышкаш В. А. Сухомлинскийниң дуржулгазында 6 харлыг уруглар-биле ажылдың эки үре-түңнелдии илереттинген.

Уругларны 6 хардан эгелеп өөредиринче шилчиирин үндезилээн шенелде ажылдары барык чээрби ажыг чылдарда бистиң чуртка чорудтунуп келген. Баштай 11 школага, 16 уруглар садынга, ооң соонда РСФСР-ниң болгаш чамдык эвилелдешкен республикаларның элээн хөй школаларында белеткел класстарынга 6 харлыгларны өөредип, теорияны бадыткап турар түңнелдерни алган. Адак соонда 1971 чылда Пущино хоорайга шенелде школаны тургускан, аңаа 6 харлыг болгаш 7 харлыг уругларны деңге бир класстан эгелеп, 4—4 класстарга өөредип эгелээн. Бо дээрге бодунуң сорулгаларының, утка-шынарының, хуусаазының-даа талазы-биле онзагай ажыл болган. Маңаа башкылар, педагогика, гигиена болгаш физиология эртемнериниң төлээлекчилери киришкен. Чамдык түңнелдери мындыг — 1978—79 өөредилге чылында 6 харлыындан өөренип эгелээннер VIII классты 7 харлыындан өөренип эгелээннерден элээн чедишкинниг дооскан. Программалар, негелделер бир дөмей. 6 харлыгларның өөредилгеге сундулуу, сонуургалдыы, экзаменнерге шыдамыккайы 7 харлыглардан артык болган. Бо эксперимент 11 чыл үргүлчүлээн. 1982 чылда 11 класс доосканнарның 60 хуузу бүдүрүлге черлеринче ажылдап кирген. Колдуунда боттарының школачы чылдарында шиңгээдип алган профессиязының аайы-биле, чамдыктары дээди өөредилге черлеринче экзаменнерни эки тудуп шыдаан. Ол ышкаш бо экспериментальдыг школага уругларның бүгү талалыг сайзыралынче кичээнгей салып турган. Күш-ажылчы өөредилгеге үени IX—XI класстарга 2-ден 5 шак чедир өстүрген болгаш бүдүн хүннү күш-ажылчы өөредилгеге берип турган. Күш-культура, спорт, уран чүүлге, техниктиг чогаадылгага, факультативтиг кичээлдерге үе-шакты бо школага элээн көвүдеткен. Ылаңгыя «Эстетиканың үндезиннери» деп факультетти композитор Д. Б. Кабалевскийниң тургускан программазы-биле чорудуп турган.

ГДР, Чехословакия, Венгрия болгаш өске-даа социалистиг чурттарда уругларны школага 6 хардан эгелеп өөредир дуржулга эки түңнелдерни берип турар. Ынчангаш реформада кирген бүгү хемчеглер, шиитпирлиг базымнар чогуур хыналданы, шенелдени эрткен, уругларның өөредилге-кижизидилгезин улам экижидип, шынаржыдарынга быжыг баазаны бээр дээрзи чигзиниг чок.

Реформаны чорударынга, ында көрдүнген чугула сорулгаларны күүседиринге совет башкылар кол рольду ойнаар. Ынчангаш СЭКП ТК, Совет чазак башкының ат-алдарын, арын-нүүрүн, хүндүткелин бүгү талазы-биле көдүрүп, ооң профессионалдыг, идей-политиктиг мергежилин, билиглерин бедидеринче улуг сагыш салып турары өөрүнчүг.

Бир-тээ, башкылар белеткели-биле дорт харылзашкан болганымда, бо дугайында чамдык тодаргай саналдарны илередикседим. Пединституттарның ажыл-чорудулгазын школаларда өөредилге-кижизидилгелиг ажылдар-биле улам сырый холбаштырары чугула. Мында ажыглаттынмайн турар курлавырлар, арга-методтар бар. Ылаңгыя пединституттарның ажылын чамдык өске дээди өөредилге черлеринии-биле, медицина, көдээ ажыл-агый институттарныы-биле чүге чоокшулаштырып болбас деп? Пединституттуң башкылары, хамыктың мурнунда педагогика, психология, методика башкылары школаларга ажылдаары чугула. Кичээлдер, бөлгүмнер, янзы-бүрү класстан дашкаар ажылдар чорудуп болур. Ол шактарны институт башкыларының планнарынга киирип-даа болгай. Институттуң башкылары, эртемденнер школага эртем ажылын кылырынга эптиг чорук база тыптыр. Башкыларны, өөреникчилерни эртем-шинчилел ажылынга киириштирип болур. Ол ышкаш школаның башкылары студентилер-биле өөредилге-кижизидилгелиг ажылдарга база киржирин көөр. Мону кылырынга таарымчалыг кылдыр пединституттарга баазаа школаларны быжыглаарын айтыры күзенчиг. Ол ышкаш студентилерниң кижизидилге практиказын чорударынга шактарны өөредилге планнарынга киирери чайгаар-ла негеттинип келир.

Пединституттуң бот-өөредилге салбырынга башкыларны, улус өөредилгезиниң ажылдакчыларын, чон ортузунда кижизидилге ажылын чорудуп турар кижилерни хүлээп алырын шыңгыы сагыыры чугула. Ынчан бот-өөредилгениң шынары-даа, башкыларның профессионалдыг белеткели-даа экижиир.

Башкыга белеткел, сөөлгү чылдарда эртем-шинчилелдиг ажылдардан алырга, кижиниң школачы чылдарында эгелээр. Ынчангаш «келир үениң башкызының факультеди», «аныяк башкының школазы» дээн чергелиг факультативтерни, клубтарны школаларга калбартыры чугула. Бо талазы-биле эвээш-биче дуржулга Чадаана, Алдан-Маадыр, Бора-Тайга школаларында бар. Бо школаларже сөөлгү чылдарда колдуунда боттарының доозукчулары пединститут соонда кээп турар апарган. А чоогунда школалар ам-даа кажан, кандыг башкыны чорудуптарын манап олургулаар. Аныяк башкылар чедебээрге, «өг-бүлелиг-дир силер, бисте бажың-балгат чок», азы «биске эр башкы болза эки-дир» дээн хөөннер-биле ужуражып, оларның баштайгы базымнарын деткивес, бергелерни ажып эртеринге дузалашпас болгулаар. Ооң уламындан аныяк кижилер башкы ажылындан хөңнү чокталыр, ону каар, өске ажыл дилээринге чедер. Черле аныяк башкыларның школага доктаары, өөредилге-кижизидилгелиг ажылга мергежиириңге школалар удуртукчулары, районо ажылдакчылары, башкылар коллективи улуг рольдуг. Эр башкылар школаларда эвээжеп турар болганда аныяк оолдарны комсомолдуң путёвказы-биле пединститутче болгаш педучилищеже өөредип киирери чугула. Моон соңгаар пединституттарже кирериниң экзаменнеринге аныяк кижиниң педагогиктиг арга-мергежилин, сонуургалын, чүткүлүн илередип болур экзамен азы профессия талазы-биле беседалаашкынны ыяап-ла чорударын дүрүмчүтсе эки.

Башкыларның, кижизидикчилерниң шалыңын өстүрери черле чөптүг айтырыг. Маңаа хамаарыштыр мындыг бодал бар: шалыңны өстүрбейн, башкының неделяда чорудар шагын кызырза кандыгыл? Ол ышкаш класс удуртукчузунга доктаамал төлевирни тургуспушаан, артык кылдынган ажылдар дээш тускай төлээрин өөренип көрзе кандыгыл? Чүге дээрге чамдык класс удуртукчулары шынап-ла хөй үе-шакты үндүрүп ажылдап турар, а чамдыктары шынары куду, эреңгей ажылдар-биле кызыгаарлаттынар. А төлевири бир дөмей. Материалдыг сонуургалдың дээштни элээн кудулаар. Бо принцип ам-даа бодунуң ролюн чидирбээн болгай.

Башкыларны бажың-балгат-биле өске специалистер ышкаш хандырары чер-черде партия, совет ажылдакчылардан, ажыл-агый удуртукчуларындан кончуг хамааржыр.

Бир чугула айтырыг профэвилел комитеттерин, бүдүрүлге, албан организас черлериниң ниити күжү-биле башкыларның шөлээзин чөптүг организастап, бистиң республикага дыштанылга бажыңнарын, эмнелге-пансионаттарны тургусса кандыг деп? Ылаңгыя бистиң республиканың башкылары чайгы шөлээ үезинде таптыг дыштаныл, эмнедиптер черлер тыппайн турар. А кышкы үеде өөредилгени соксадыр арга чок болгай.

Бир районнуң башкыларының ниити культурлуг деңнелиниң өзүлдезин сонуургап тура, оларның барык 70—80 хуузу Тывадан үнмээн деп чүвени көрген бис. Бо башкы кижиниң сонуургалының кызыызын база херечилеп турар. Чүге чайгы шөлээ үезинде көдээ башкыларны тускай организастап, Москва, Ленинград, Киев дээн чижектиг төп хоорайларже, культураның төптеринче чорудуп болбас деп? Бистиң республиканың байдалын өөренип, башкыларның чүгле экскурсиялаарын, аян-чорук кылырын эвес, а методиктиг, теоретиктиг билиглерин, мергежилин бедидери-биле акы-дуңмалышкы национал республика, область, крайларже чорудары чугула.

Реформаның төлевилелинде кирген чамдык хемчеглерге хамаарыштыр бодалдар мындыг-дыр. Планнар хөй, талалыг болгаш нарын. Мону боттандырары, совет школаның чедиишкиннерин улам байлакшыдып көвүдедири — бистиң мурнувуста чаагай сорулгаларның бирээзи. Келир үениң хамаатыларының бүгү талалыг сайзыралы дээш, чуртувустуң улам ыңай хөжүлдези дээш кызымаккай ажылдаары бистен негеттинер.

К. САЛЧАК,

Кызылда башкы институдунуң педагогика болгаш психология кафедразының доцентизи, педагогика эртемнериниң кандидады.

КАДЫ КЫЛГАН МЕДЕГЛЕЛ

ВАШИНГТОН. (СЭТА). АКШ-тың ниити-национал дөртен ийи хөй-ниити организациялары кады медеглел кылгаш, президент Рейганның Каттышкан Штатта аш-чуттуң айтырыгларының талазы-биле тускай комиссиязының илеткелин шыңгыы шүгүмчүлеп турар. Аштап турар американнарга дузалаарының федералдыг программаларын кызырарынче бодунуң чүткүлүн агартыры-биле Ак бажыңның тускай тургускан ол комиссиязының сүмелерин күүседир болза, «ол айтырыгны улам-на шыңгыырадыр апаарын» медеглелде чугаалап турар. Комиссияның илеткелинде кирген саналдар «бистиң чуртувуста ядыы-түреңги кижилерге айыыл-халап болур» деп, медеглелдиң авторлары демдеглээн.

Медеглелге ат салган организацияларның санында назы-хары улгаткан американнар каттыжыышкыны, национал эвээш кезиниң төлээлекчилери база кирип турар.

СЕНАТКА ДЫҢНААН

ВАШИНГТОН. (СЭТА). АКШ-тың конгрезиниң даштыкы херектер талазы-биле сенат комиссиязы кышкы чапсарны ара соксаткан болгаш Ливанның иштики херектеринге Рейганның администрациязының чепсектиг холгаарлаашкынының уламна күштелгениниң дугайында айтырыгны чугаалашкан дүрген хуралды чыылдырган. Вьетнамга эжелекчи дайынче чуртту моон мурнунда чыгап киирген орук-биле АКШ-тың амгы үеде Чоокку Чөөн чүкте бар чорууру-биле холбаштыр сеткил дүвүрээшкининин чуртта болгаш Капитолия бедиинде күштелдиргениниң илергейлээн суралгыг чамдык сенаторларның негелдезин ёзугаар сенат комиссиязының дүрген хуралын чыылдырган.

Чоокку Чөөн чүкке хамаарыштыр АКШ-тың милитарисчи утланыышкынын доп-дораан эде көөрүн сенатор К. Пелл негээн болгаш америк шериглерни Ливандан дүрген үндүрерииче кыйгырган. Ливанга хамаарыштыр АКШ-тың администрациязының политиказын сенатор Дж. Байден «мелегей» болгаш «частырыглыг» угланыышкын-дыр деп адаан.

ХӨЙ УРУГЛАРЛЫГ ИЕЛЕРНИ «ИЕНИҢ АЛДАРЫ» ОРДЕННЕР БОЛГАШ «ИЕНИҢ МЕДАЛЫ» МЕДАЛЬДАР-БИЛЕ ШАҢНААР ДУГАЙЫНДА

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыы

(Уланчызы. Эгези № 10, 11 «Шында»).

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң өмүнээзинден **шаңнаары болза:**

Беш уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың II чергези-биле

Лариса Викторовна **Давиденко** — Дерзиг-Аксында уруглар бажыңының ажылчыны.

Кара-кыс Норбуевна **Ондар** — «Бурунгаар» совхозтуң тракторизи.

Толгаймаа Викторовна **Самчит-оол** — Көк-Хаак суурда өг-бүле ээзи.

Надежда Алексеевна **Соколова** — Ильинка ортумак школазының башкызы.

Валентина Ивановна **Тондар** — улус депутаттарының Суг-Бажы көдээ Совединиң күүскомунуң бухгалтери.

Людмила Яковлевна **Тожу** — «Кызыл тук» совхозтуң ажылчыны.

КЫЗЫЛ РАЙОНДАН

Тос уругну божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң алдары» орденниң I чергези-биле

Наталья Чигжитовна **Идам** — «Тере-Хөл» совхозтуң ажылчыны.

Чеди уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң алдары» орденниң III чергези-биле

Чечекмаа Сайын-ооловна **Деге** — «Шамбалыг» совхозтуң ажылчыны.

Зинаида Салчаковна **Иргит** — «Сукпак» совхозтуң ажылчыны.

Алды уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың I чергези-биле

Александра Метпиреевна **Дугер** — «Шамбалыг» совхозтуң ажылчыны.

Светлана Мачыылайевна **Кыргыс** — «Х Улуг хурал» совхозтуң саанчызы.

Беш уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың II чергези-биле

Алдын-Белек Сувановна **Айыыр** — «Кара-Хаак» совхозтуң ажылчыны.

Часыма Ивановна **Болган** — «Тере-Хөл» совхозтуң ажылчыны.

Зоя Хуургеевна **Буяндалай** — «Х Улуг хурал» совхозтуң ажылчыны.

Зинаида Дотойевна **Данас** — «Тиилелге» совхозтуң ажылчыны.

Алефтина Лагбаевна **Монгуш** — «Шамбалыг» совхозтуң ажылчыны.

Вера Доржатпаевна **Монгуш** — «Шамбалыг» совхозтуң ажылчыны.

Зоя Уголовна **Ортун** — «Кара-Хаак» совхозтуң ажылчыны.

ӨВҮР РАЙОНДАН

Чеди уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң алдары» орденниң III чергези-биле

Зоя Кууларовна **Баазан** — Солчур ортумак школазының техажылчыны.

Клара Калдаровна **Куулар** — «Кызыл тук» совхозтуң ажылчыны.

Алды уругну божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң медалы» медальдың I чергези-биле

Чаш-Уруг Чүлдүмовна **Хертек** — «Кызыл тук» совхозтуң ажылчыны.

Беш уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың II чергези-биле

Чечекмаа Чолбан-ооловна **Донгак** — Саглы ортумак школазының херек эмгелекчизи.

Дирчинмаа Дам-Сюрюновна **Салчак** — райпо ажылчыны.

СҮТ-ХӨЛ РАЙОНДАН

Чеди уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң алдары» орденниң III чергези-биле

Сара Карам-ооловна **Куулар** — Сүт-Хөл харылзаа белдириниң почтальону.

Чучук Доржуевна **Монгуш** — «Сүт-Хөл» совхозтуң ажылчыны.

Алды уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың I чергези-биле

Зоя Чондан-ооловна **Донгак** — Сүт-Хөлдүң харылзаа белдириниң почтальону.

Оюмаа Амзыпановна **Ондар** — «Сүт-Хөл» совхозтуң ажылчыны.

Беш уругну божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң медалы» медальдың II чергези-биле

Вера Доржуевна **Монгуш** — район архивиниң эргелекчизи.

ТОЖУ РАЙОНДАН

Алды уругну божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң медалы» медальдың I чергези-биле

Любовь Хулербеновна **Бараан** — «Май 1» совхозтуң ажылчыны.

Беш уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың II чергези-биле

Чечекмаа Оюн-ооловна **Будет** — Ийниң кадыкшылга школазының техажылчыны.

Алдын-кыс Аковна **Нурзат** — Ий суурда өг-бүле ээзи.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы М. МЕНДУМЕ.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары Н. БОЙДУ.

Кызыл хоорай,
1983 чылдың декабрь 30.

БӨМБҮРЗЕКТИҢ СУДАЛЫ

ЧАЗАКТАН НЕГЕЛДЕ

ТОКИО. (СЭТА). Атомнуг болгаш водородтуг чепсектерни хоруури дээш Бүгү-япон чөвүлел япон черниң кырынга америк ядролуг чепсекти тургузарын болдурбазын чазактан негээн. Ол дайынга удур массалыг организацияның премьер-министр Ч. Накасонэже чоруткан медеглелинде бо чылдың июнь айдан эгелээш, АКШ-тың 7-ги флодунуң Японияның порттарында доктаап турар корабльдеринге «Томагавк» дээр чалгынныг ракеталарны тургузар дугайында япон эрге-чагыргаларының чүүлдүгзүнгени АКШ-тың планнарын шиитпирлии-биле буруу шапкан болгаш ядролуг чепсектиг болбас, ону чурт иштинче киир сөөртпес болгаш кылып үндүрбес деп ядролуг чепсек чок рин чайгылыш чок сагыы болурунуң үш принциптерин чайгылыш чок сагыырын негээн.

АКШ. Нью-Йорктуң алдар-сураглыг Бродвей кудумчузунда майгыннарын тип алган бо улус болза Американың бажың-балгат чок кижилери-дир.

АДН — СЭТА-ның телефотозу.

АГРЕССОРЛАРНЫҢ ҮҮЛГЕДИГЛЕРИ

БЕЙРУТ. (СЭТА). Ливанның мурнуу талакы девискээринге өлүрүкчү үүлгедиглерни израиль шериглер улам-на өскүдүп турар. Израиль агрессорлар бронетранспортерларга олуруп алгаш, Ливанның хоорайларының кудумчуларынче хүн бүрүде шургуп, аңаа чораан тайбың чурттакчыларны араатанзыг ёзу-биле боолап, чурттталга кварталдарынче, магазиннерже халдап турар. Мусульманнарның ыдыктыг черлерин израиль шериглер бужартадып, тус черниң чурттакчыларының кижизиг телептиг чоруун болгаш чүдүлгелиг сагыш-сеткилин дорамчылап турарлар.

Овчарка деп ыттар четкен 50 израиль шериглер Сайда хоорайның хүрээлериниң бирээзинче халдаашкын кылган. Ооң түңнелинде тайбың элээн каш чурттакчылар балыглаткан. Авали хемни кежилдир мурнуу талакы районнарже бар чораан ливан чурттакчыларны израиль агрессорлар доктаадып, оларны ынаар эрттирбейн турар.

АКШ-тың болгаш Израильдиң дерзии хөделишкиннери улам-на күштелген, амгы үеде чаңгыс, эпти болгаш сырый каттыжыышкынны быжыглаарынче ливан улусту Лаванның премьер-министри турган Р. Караме кыйгырган. Ливанның патриоттуг күштери бодунуң чуртунуң хосталгазын болгаш хамаарышпас чоруун камгалап шыдаар болгаш АКШ-тың база Израильдиң Ливанга Кэмп-Дэвидтиң чаалдырыкчы кереэзин албадаар дээн оралдажыышкыннары буурап дүжер деп медеглээн.

ДЕМОКРАТИЯВЫС

эвээш кезиниң, «байларның» демократиязы, хуу өнчүнү болгаш мөлчүлгени, экономиктиг, политиктиг болгаш угаан-бодал талазы-биле деӊ эвес чорукту быжыглап, камгалап турар ийи арынныг демократия дээн.

Кижилерниң эргелериниң болгаш хосталгаларының тугу — социализмниң тугу болуп турар. Харын чүгле социализмниң үезинде демократия төөгүде бир-ле дугаарында чоннуң эрге-чагыргазы болгаш чоннуу апаар. Кижилерниң хамааты болгаш политиктиг деӊ эргезин, кижиниң ёзулуг хостуг эрге-шөлээзин чүгле социализм идегелдиг магадылап бээр.

Социализм болгаш демократия чарылбас тудуш харылзаалыг. Социализм болгаш коммунизмни тургузары — ол дээрге массаларның соруктуг калбак шимчээшкини, бүгү улустуң инициативазының болгаш чогаадыкчы чорууунуң боттуг илерээшкини, ооң тура-соруунуң болгаш угаан-бодалының хереэ-дир. Социалистиг системаның капиталистиг системадан оранчок артык күштүүн, чөптүүн, социалистиг демократияның херек кырында боттаныышкынын ССРЭ-ниң амыдырал-чуртталгазы тодаргай бадыткаан. Ажыл чок чорукту ССРЭ-де кезээ мөңгеде дедир ээлбес кылдыр узуткаан. Күш-ажыл кылыр эргени ССРЭ Конституциязы магадылаан, ажылдаар болгаш профессияны шилип алыр эргени ССРЭ-ниң бүгү хамаатыларынга берген. Сөөк-язызын, эр, херээженин, националын, шажын-чүдүлгезин ылгай көөр чорук ССРЭ-де чок. Бүгү националдарга деӊ эргени ССРЭ Конституциязы тыпсып берген. Социалистиг демократия аңгы талазы-биле кандыг-бир ылгаарлаашкын чок, аңгыларның политиктиг деӊ эргелиин хандырып турар бүгү улустуң демократиязы апарган. Социалистиг демократия кижилерниң эргелерин, хосталгазын чүгле чарлаан эвес, а херек кырында ону боттандырып турар. Совет кижиниң ат-алдары, нүүрү, хамааты эргелери ССРЭ-ниң Үндезин хоойлузун ёзугаар бүрүн камгалаттынган. В. И. Ленин Советтерни улусчу эргелеп башкарылганың дээди хевири деп адаан. Ол ышкаш күрүнени Советтерге каттышкан улус башкарар ужурлуг деп улуг башкының чугаазы ССРЭ-де херек кырында боттанып турар. Шынап-ла социалистиг күрүне тургузуунга идепкейлиг киржиринче миллион-миллион кижилерни Совет эрге-чагырганы дамчыштыр бистиң чуртувуста боттандырып чоруткан. Социалистиг улусчу эрге-чагырганың принциви болур эң калбак массаларны күрүне болгаш ниитилел херээн эргелеп башкарарынга киириштирерин хамыктың мурнунда улусчу эрге-чагырга органнары — улус депутаттарының Советтерин дамчыштыр боттандырып турар. Ниитизи-биле Совет күрүнени болгаш ниитилелди эргелеп башкарарынга чогуур назы четкен кижилерниң 40 хуузу азы 80 млн. совет хамааты идепкейлиг киржип турарлар.

Советтерге соңгулдалар социалистиг демократияны улам ыңай хөгжүдеринге улуг черни ээлеп келген болгаш ээлээр-даа ужурлуг. Чүге дээрге эрге-чагырганың органнарынга соңгулда күрүнени эргелеп башкарарынга калбак массаларны киириштирериниң эң чугула чүүлдериниң бирээзи. Соңгулда үезинде ажылчы чоннарның политиктиг болгаш күш-ажылчы, чогаадыкчы көдүрлүүшкүнү долузу-биле илереттинер. Соңгулдалар үезинде соңгукчуларның бүгү-ниити киржилгезин, ооң демократтыг принциптерин социалистиг демократия чүгле чарлап турар эвес, а харын ону амыдыралга боттандырарын хандырып турар. Ленинчи национал политиканың принциптери совет соңгулда системазында боттанып турар. Чоннуң саны хамаан чокка бүгү нациялар болгаш биче улустар Совет күрүнениң ажыл-херээнге деӊ эргелиг киржир, соңгуур болгаш соңгудар эргелиг. Советтерде 100 ажыг нацияларның болгаш биче улустарның төлээлери депутаттар болуп турарлар. Ниитилелди эргелеп башкарарынга профэвилелдери, комсомол, хөй-ниити организацияларын дамчыштыр ажылчы чоннарны киириштирерин партия боттандырып турар. Амгы үеде профэвилелдери бодунуң хүрээлеңинге барык бүгү ажылчын аңгы, бүгү күш-ажылчы интеллигенцияны, көдээ ишчилериниң дыка хөй кезиин каттыштырып турар. Республиканың профэвилел организацияларында 116 муң ажыг кижи бактаап турар. Күш-ажылчы коллективтер дугайында хоойлу ажылчы чоннарның уран чогаадылгазынга, профэвилелдерниң бот-тускайлан ажыл-чорудулгазынга, социалистиг чарыштың түңнелдиин бедидеринге делгем аргаларны ажыдып турар.

Кижиниң материалдыг болгаш угаан-бодал хереглелдерин хандырып, бодунуң дээди сорулгазы кылдыр сөс кырынга эвес, а херек кырында салып алган чүгле ындыг ниитилел кижиниң эргелериниң дугайында боттуг чугааны долу эрге-биле кылып болур.

ССРЭ-ниң Үндезин Хоойлузунуң негелделерин, СЭКП-ның XXVI съездизиниң, СЭКП Төп Комитединиң ноябрь (1982 ч.), июнь (1983 ч.) Пленумнарының негелделеринге дүүштүр эргелеп башкарылгага демократтыг централизмниң принциптерин улам калбартып, ажылдакчы бүрүзүнүң материалдыг сонуургалын улгаттырарынче болгаш ниитилел мурнунга бодунуң хүлээлгелерин күүседири дээш харыысалгазын бедидеринче угланган доктаалдарны болгаш хоойлуларны ССРЭ-ниң Дээди Совети, СЭКП Төп Комитеди, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели болгаш ВЦСПС сөөлгү үеде хүлээп алган. Ооң бир тодаргай чижээнге «Күш-ажылдың социалистиг чурумун быжыглаар талазы-биле ажылды күштелдирер дугайында» доктаал болгаш күш-ажылчы коллективтерни, бүдүрүлгелерни, албан черлерин болгаш организацияларны башкарарынга оларның ролюн бедидер дугайында ССРЭ Хоойлузу хамааржыр. Ол доктаал болгаш хоойлужудулганың чугула шиитпирлери болза, социалистиг демократияны улам-на хөгжүдериниң болгаш күш-ажылчы коллективтерге эрге-чурумну быжыглаарының хемчеглери болуп турар. Чаа Хоойлуну 1983 чылдың августуң 1-ден эгелеп күштүг болдурган. Коллективтерге болгаш адырларга сагылга-чурумнуң бедик деңнелдии, организакчы болгаш ажыл-агыйжы ажылдарны экижиткени дээш материалдыг база моральдыг идиг бериишкининиң хемчеглериниң калбак аргаларын ында көрген. Күш-ажылдың кижизиниң дугайында сагыш салыышкынны күштелдирип турар. Күш-ажылдың сагылга-чурумун быжыглаарының айтырыглары чурттуң экономиктиг хөгжүлдезинге эң чугула херек чүүл бооп турар. Амгы үеде иштики болгаш даштыкы-даа чылдагааннар бистиң күрүнениң экономиктиг болгаш социал күчү-шыдалын уламна улуу-биле, үндезини-биле шапкынчыдарының эргежок чугулазын негеп келген. Чурттуң экономиктиг күчү-шыдалын улгаттырарының ындыг негелделериниң бирээзи болза, бүдүрүлгениң болгаш күш-ажылдың сагылга-чурумун үрээр фактыларны узуткаары болур. «Ниитилелдиң эрге-ажыктарын болгаш хамаатыларның эргелерин камгалап турар хоойлуларны эң-не шыңгыызы-биле сагывас чүве болза, бистиң ниитилеливистиң чогумчалыг хөгжүлдези болдунмас. Ооң иштинде күрүнениң, ниитилелдиң өнчү-хөреңгизин база албан-дужаалды хууда байыырының сорулгазынга ажыглаары дээн ышкаш чорукту долузу-биле узуткаары эргежок чугула. Бир эвес таптыг бодап көөр болза, ол дээрге бистиң тургузуувусту божаңнадып турар чүүл ол-дур» — деп, 1983 чылдың июнь 15-те СЭКП ТК-ның Пленумунга СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары эш Ю. В. Андропов чугаалаан.

Совет ниитилелдиң политиктиг бүгү системазының удуртукчу база башкарыкчы күжү — Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязы. Бүгү аңгыларның болгаш социал бөлүктерниң, бүгү нацияларның база биче улустарның, ниитилелдиң бүгү салгалдарының эрге-ажыктарын шын, чөптүг таарыштырып, оларның күзел-соруун дүүштүрүп, политикага долу болгаш чайгылыш чок шынныг ленинчи турушту ээлеп, коммунизм тургузуушкунунуң эң харыысалгалыг херээнге бүгү совет чонну эвилелдеп, башкарып турар СЭКП-ден аңгыда ындыг углакчы күш чок.

КОММУНИСТИГ партия боду бүгү чүүлдерге ёзулуг демократизмниң үлегер-чижээн кезээде көргүзүп келген. Ооң массалар ортузунга организакчы болгаш кижизидикчи, могаг чок ажылы, партияның иштики демократиязының ленинчи нормалары, партияның бодунуң кежигүннерин үргүлчү кижизидип турары чогаадыкы идепкейлиг болгаш харыысалгалыг чоруктуң хөгжүлдези бышкан социалистиг ниитилелдиң демократиязын, совет улустуң политиктиг болгаш чогаадыкчы энергиязын эртем ёзугаар планныг болгаш тодаргай сорулгалыг кылдыр канчаар хөгжүдериниң үлегер-чижээ бооп турар. Бодунуң хүрээлеңинде амгы үеде 18 миллион ажыг кежигүннерлиг СЭКП алдарлыг башкарыкчы ролюн күүседип, совет ниитилел хөгжүлдезиниң бүгү-ле участоктарынга салдарны улам күштелдирип келген. СЭКП-ниң хүн бүрүде доктаамал удуртулгазы-биле ССРЭ-ниң Дээди Советинге соңгулдалар бедик политиктиг, күш-ажылчы чедиишкиннерлиг байдалдарга база социалистиг демократияның чайыннанчак бадыткалын улам ханы илередип, совет улустуң чаңгыс аай өг-бүле найыралын улам быжыглап эртер дээрзинге бүгү совет улус ханы бүзүрелдиг.

К. Д. БУДУК-ООЛ,

«Билиг» ниитилелиниң кежигүнү.

БИЛИИВИС, КҮЖҮВҮС, ЧЕПСЭЭВИС

Коммунистиг партияның болгаш Совет күрүнениң үндезилекчизиниң чогаалдары ышкаш, бүрүнү-биле парлаттынган ажылдарлыг политиктиг болгаш күрүне ажылдакчызы делегейде чок.

60 чыл мурнунда, 1924 чылдың январь 21-де В. И. Лениниң мөчээнинң дугайында медээ делегейни дүвүредипкенде, Советтерниң II Бүгү-эвилел съездизи доктаал хүлээп алган, ында мынча дээн: «Владимир Ильич Ленинге эң эки тураскаал болза, коммунизмниң идеяларын бүгү ажылчы чоннарның херээ болдуруптар ооң чогаалдарын массалыг-биле калбак нептередири болур».

«В. И. Лениниң чогаалдарының чыылдазын чонга чедингир кылдыр янзы-бүрү дылдарга миллион-миллион экземплярга үндүрер талазы-биле эң дүрген хемчеглер алырын», а ол ышкаш «эш В. И. Лениниң чогаалдарының долу чыылдазын эртем талазы-биле, шыңгыызы-биле көрүп тургаш, дүрген үндүрерин» В. И. Лениниң институдунга Советтерниң ол-ла съездизи ынчан дааскан.

Чогаалдарның ийиги болгаш даразындагы үндүрүлгелериниң дугайында чугаа ол документиде чоруп турар. Чүге дизе баштайгызы Владимир Ильич дириг турда-ла үнүп эгелээн болгай. Партияның IX съездизиниң шиитпири-биле ол боттанган. 1920 чылдан эгелээш, алды чыл дургузунда, 20 томну, тодаргайлаарга, 26 номну чырыкче үндүрген.

Ийиги үндүрүлгези үжен томнуг, ону 1925 чылдан 1932 чылга чедир белеткеп үндүрген. Ооң-биле чергелештир үшкү үндүрүлгези белеткеттинип турган. Олар состав болгаш эртем-справка аппарат талазы-биле көңгүс дөмей болза-даа, хемчээл база каасталгазы-биле ылгалдыг. Чүге дизе, үшкү үндүрүлгезин хөй номчукчуга таарыштыр үндүрген. Ооң тиражы ийиги үндүрүлгезинден барык беш катап ажыг. Ленинчи номнарны үндүрер талазы-биле Советтер съездизиниң айтыышкынын ынчаар күүсеттинген.

Ада-чурттуң Улуг дайынының мурнунда чогаалдарның чаа дөрткү үндүрүлгезин белеткеп эгелээн, ол 1950 чылда доозулган. Баштай ол 35 томдан тургустунган турган, а ооң соонда 45 том чедир улгаттырган.

В. И. Лениниң ажылдарын парлап үндүрерин бодунуң интернационалчы хүлээлгези кылдыр көрбүшаан, баштыңчының чогаалдарының долу, чаа чыылдазын үндүрер дугайында доктаалды СЭКП Төп Комитеди 1957 чылдың январьда хүлээп алган. Лениниң литературлуг номналын аңаа дөгерезин чыырының эргежок чугулазы доктаалда демдеглеттинген. Ол сорулга чедиишкинниг күүсеттинген. В. И. Лениниң чогаалдарының 55 томнуг долу чыылдазын белеткеп үндүрери 1965 чылда доозулган.

Бешки үндүрүлгени парлап үндүргени — СЭКП-ниң бүгү делегейниң коммунистиг шимчээшкининиң идейполитиктиг амыдыралынга шылгараңгай болуушкун. Ол дээрге — совет улустуң канчаар-даа аажок улуг идейлиг байлаа, ленинизмниң идеяларының өзулуг эртинези-дир.

Бирги үндүрүлгеге бүдүн чартык ажыг муң ажылдар, документилер кииртинген болза, 55 томнуг үндүрүлгеде тос муң хире чогаалдар болгаш документилер кирген. 1100 ажыг документилер бир-ле дугаар парлаттынып үнген. Бистиң бөмбүрзээвистиң ажылчы чоннарының аңгы талазы-биле дуржулгазы ында түңнеттинген, капитализмден социализмче шилчилге үезиниң эң чугула айтырыгларынга харыылар бердинген.

Долу чыылданың онзагай чүүлү — чогаалдар-биле кады белеткел материалдарын парлааны. Ильичиниң чогаадыкчы лабораториязынче ханылап кирип, ниитилел хөгжүлдезиниң эң нарын айтырыгларын өөренип көөрүнүң аргазы-биле таныжарынга номчукчуга олар дузалаар. Владимир Ильичиниң чагааларын, телеграммаларын, демдеглелдерин киирген томнар-биле ук үндүрүлге доостур.

Баштыңчының идейлиг номналынга канчаар-даа аажок улуг сонуургалды барымдаалап көргеш, ооң чогаалдарының долу чыылдазының немелде тиражтыг кылдыр үндүрген. Немелде дөрт тиражты боттандырган. Түңнел аажок көскү болган: чогаалдарының долу чыылдазының бир тому-ла ам 700—800 муң экземпляр, а баштай ол 200 муң экземпляр турган. Биргээр чугаалаарга, ленинчи чогаалдарның долу ол чыылдазының номнарының — томнарының саны дөрт катап өскен-дир!

Үндүрүлгелерниң онзагай хевири — ленинчи чыындылар. Ленинчи 39 чыындылар парлаттынган. Белеткелде ам — XXX чыынды бар.

Ленинианага шылгараңгай салыышкын — «Владимир Ильич Ленин. Биография хрониказы» деп улуг ажылдың чырыкче үнгени.

— Бо болза эртем талазы-биле аажок улуг үндүрүлге, ол — СЭКП ТК-ның чанында Марксизм-ленинизм институдунуң коллективиниң күженишкинниг ажылының түңнели-дир, баштыңчының идейлиг номналын чыыр, кадагалаар болгаш парлаар талазы-биле улуг эртем ажылын ында чорудуп турар — деп, институттуң В. И. Лениниң чогаалдар секторунуң эргелекчизи, төөгү эртемнериниң доктору А. Совокин чугаалады.

Хөй чылдарда шинчилелдерниң түңнелинде тывылган бүгү-ле фактыларның бир-ле дугаар шак ындыг улуг хемчээлге чыгдынганы болгаш системажыттынганы ол. Коммунистиг партияның болгаш Совет күрүнениң үндезилекчизиниң амыдыралчы оруун илередип турар 39 муң факт-барымдаалар ол биохроникада чыгдынган.

В. И. Лениниң биографиязын, ооң идейлиг номналын чүгле өөренирингe эвес, а чамдык ниитилел эртемнерин, хамыктың мурнунда СЭКП төөгүзүн хөгжүдеринге байлак материалдыг ол биохроника берип турар.

Баштыңчының шилиттинген чогаалдарының чыындыларын, тематиктиг чыындыларны, Владимир Ильичиниң чамдык чогаалдарын бистиң чуртувуста хөй тиражтыг кылдыр парлап үндүрүп турар. В. И. Лениниң шилиттинген чогаалдарының чаа үндүрүлгезиниң баштайгы томнары бо чылын үнүп эгелээр. Аңаа баштыңчының кол-кол чогаалдары кирер. Ындыг үндүрүлгелер студентилерниң, аспирантыларның, коммунистиг күш-ажыл школалар, улусчу университеттер, теоретиктиг семинарлар дыңнакчыларының ажыглаарынга дыка эптиг. Эртем-справка аппарады эртемниң сөөлгү чедиишкиннерин барымдаалап белеткеттинген. 10 томдан (11 томдан) тургустунган үндүрүлгени 1988 чылда доозары көрдүнген.

Лениниң идейлиг номналын миллион-миллион кижилер номчуп турар. Баштыңчының ажылдары ССРЭ-де эвилелдешкен болгаш автономнуг республика бүрүзүнде, бистиң чуртувустуң бүгү биче улустарының, ооң иштинде революция мурнунда үжүк-бижик чок чораан улустарның дылдарында парлаттынган.

В. И. Лениниң ажылдары бөмбүрзектиң улустарынга — социал дешпилге, демократия болгаш социализм дээш демиселге бүзүрелдиг компас, ажылчы чоннарның калбак массалары амгы үениң эң нарын айтырыгларынга харыыларны оортан тып ап турар.

А. СИВЦОВ,
СЭТА-ның корр.
Москва.

К. КУДАЖЫ

ЧАНАГАШ АҢЧЫ

Бо чугааны аңчы эжимден дыңнаан мен. Шыныла, арга чок. Чугаамның маадырының чогум адын сурааш чоор. Шыдаар-оол-даа болгай аан.

Шыдаар-оол бодун улуг аңчы мен дээр кижи-дир. Ооң аксы амыр-ла. Аңнаваан чери-даа чок — Тожудан эгелеп алгаш, Хемчикке кире, өлүрбээн аңы-даа чок — аргар, чуңма, адыг, бөрү. Эликти дээрге кулаандан тудкаш, тургузур шелипкеш, айт дээш, маңнаттырзын боолаар мен — дээр.

Бодунуң дугайында мындыг таварылганы ырма чок чажырар кижи, бир эвес олче чугаа чоокшулап орган болза, ыгыя-ла бээр. Ынчалза-даа ынчан ооң кады чораан эштери аңчылар ортузунга тарадып каапкан. Ам ол дугайын чугаалап көрейн.

Ынчан сентябрь орту эртип, сыыннар алгыржып эгелеп турган. Ол үе дээрге билдингир-ле болгай, хүндүс чылыг, дүне соок.

Шыдаар-оол дүъш эртип чорда, амырга эдискен кижи-дир. Сыын мырыңай чанында харыылаан. Шыдаар-оол шыдавас эвес, олча мээңии-дир деп, ол дораан-на бодай шаап алган.

Ылап адар кылдыр сыынга чоокшулап алыр херек. Шыдаар-оол ам бир амыргалаарга, сыын бичии ырай бергеш харыылаан. Аңчы далажып эгелээн.

Дүрген маңнаар дээрге аар боорга, Шыдаар-оол баштай чылыг хөректээжин уштуп октапкаш, сыын алгырган үгже маңнаплаткан. Оон кезек болгаш амыргазың тыртарга, сыын мырыңай чанында харыылаан. Ам дааш үндүрбес дээш идиктерин уштуп октагылапкаш, кызыл-даван кедеп чорупкан.

Шыдаар-оол кара пөштерлиг бир чооганы кеже халааш, кадыр каътка үнүп келген. Ол-бо хараңгылаан. Чүү-даа көзүлбээн. База-ла амыргазында барган. Сыын бичии өзен кежир ырак эвесте харыылаан.

Хүн база орайтап орган. Аңчы улам далажып эгелээн. Имиртиң бетинде ыяап-ла чедип боолаар херек.

Шыдаар-оол улам албыгып чораан. Ам мырыңай чүвүрү-биле хөйлеңин уштуп октапкаш, ырыктаажы-биле арткан эр чиигии сүргей ыдып-ла каан.

Шыдаар-оол үр-даа болбаанда улуг мыйгак харагаңнарлыг, кара инек-даштарлыг каътка адак-бышкаа чиик маңнап келген. Чанагаш кижиниң тынызы-даа бачыдаваан. Мырыңай сыынга-даа чеде халый берги дег чораан.

Оон харап көөрге, база чүү-даа көзүлбээн. Амыргалаан. Сыын дужунда өзен кежир эткен. База-ла ырак эвес, чеде маңнай берип болур хире. Аңчы кижиниң чүрээ кайын дөзер. Шыдаар ынаар база маңнап-ла каан. Ол чүнү-даа эскерер чай чок чораан — буттарынга теңнерниң кадалырын-даа, чанагаш холдарын харагаңнарның шыймактаарын-даа.

Шыдаар-оол өзен иштинде кара сугну сүзүп кежерге, буттары билинместеп, дирчийгилей берген. Кара ээзим иштинге келирге, сериин болгаш шыгы аажок болган. Улуг аңчы ону безин херекке албаан.

База-ла амырга үнү кыңгырт диген. Сыын мырыңай ырак эвесте, сирт кырында харыылаан. Шыдаар-оол сөөлгү күжүн үндүр окталкан: Ооң карактарынга шаараш мыйыстар, боранды малгажынга куурарып калган мөң чалалар мырыңай көзүлген ышкаш болган.

Шыдаар-оол сирт кырынга, өл өрге дег, маңнап үнүп келгеш амыргалаарга, сүрүп чораан сыыны талыгырда, сын кырында үнү каңгыраан. Ам-на аңчының сагыжы караңгылап дээн.

Сыын ам черле четтирбес-тир деп чүвени Шыдаар-оол медереп каан. Ээн тайгага имир дүргени коңгүс дүжүп келген. Идик-хевин дилээр дээш дедир ээп турда, Шыдаар-оолдуң мага-боду шыырныгып, диштери шаккыгайнып эгелээн. Чеже-даа өжегээр маңнаарга, ол черле чылыкпаан. Доңары дам барган.

Сурагжаан улуг аңчы баштай оода-ла хөйлең, чүвүрүн тып алыксаан. Таакпызы, оду ында чыдып калган болган. Оода-ла от кыпсып алза!

Шыдаар-оол имир каксы улуг кара өзен иштинде мээге чыккыгайнып турар соок сугну сүзүп кешкеш, каътка үнүп орда, мырыңай караңгылап келген. Оода чадаарда дээрде ай база чок, бүдүүлей берген. Бакка бак улажыр деп чүве ол боор.

Хөйлең, чүвүрүн уштуп, октапканы ышкаш, каш-даа черни Шыдаар-оол барып суйбаан. Аалдар аразы эвес, дазыр шөл эвес, артында караңгыда муңгаш ээзимге чүнү тывар боор. Хөйлең, чүвүр ужулган черин Шыдаар-оол көңгүс эндеп алган болган. Ам оларны хүндүс безин тывары берге дээрзин ооң медеревес аргазы чок болган. Улуг от ужудуп алыр деп бодал ооң-биле төнген.

Ам канчаарыл? Идиктерни дилээр ажыы чок, үш дүн ортузунда оларны кым тывар. Ооң орнунга эң баштай даг бажында уштуп октапкан чылыг хөректээжинче барганы дээре. Ол черле тыпты бээр ышкаш болган.

Чыда өлүр чылан эвес дээш, Шыдаар-оол үнген черинче чорупкан. Чугаалаарга ындыг белен, карак дешпе караңгыда үпчүген чанагаш чыгыы арта кызыл-даван кижиге амыр чүве кайда боор. Буттарының бар-чогу билдинмес. Шиш даш-даа, кургаг будук-даа базарга, ылгал чок. Чанагаш кижиге коргунчуун чүү дээр, бирде мында чүве алгырган ышкаш болур, бирде дүгде будук дызырт дээн ышкаш болур.

Шыдаар-оол ындыг хевир-биле каш-даа өзенни кешкеп, каш-даа дагны ашкан. Чылыг хөректээш чүге орукка чыдар боор чүвел, ону каапкан черин Шыдаар-оол база тыппаан.

Дүнелээн тудум соогу кедерел-ле орган. Тос айда кандыг ийик, ам мырыңай хар хыраа дүжүп келген. Буттар көжүп, холдар туттунмастай берген. Доңмас дээш чеже-даа шимченирин оралдажырга, дуза бербестээн. Хар хыраалыг хүн дөмей-ле соок, чанагаш мага-бот дөмей-ле доңар.

Баш мунгаш херек болган. Дидирээрге диштер бот-боттарынга дээшпейн турган. Арга эвес, Шыдаар-оол бир чоон дыттың өрт чип каапкан хос дөзүнге киргеш, соок боозун иштинге хойгаргаш олуруп алган. Хос демиринден чарлыры аңаа улам коргунчуг болган.

Дидирел-ле орган, дидиреп-ле орган. Уйгу-даа келбес, даң-даа атпас. Сылдыстарны көөрге, өртеп каан чүве дег, чаңгыс черде туруп бергеннер. Өштүг чүве дег дүн дурту база узаан.

Дыт хозунга чаглактанып алгаш, Шыдаар-оол диштерин, аш бөрү дег, шаккыладып-ла, бодун каргап-ла орган. Бир эвес аас-кежиик болуп, ол дүне тынныг үне берзе, аңнаар деп чүвени каарын даңгырагланып шаг болган.

Шыдаар-оол бичии када удумзурап, карактарын шийип көөрге, аңаа ооң ажы-төлү, алган кадайы көзүлгеш турар болган. Удааш, удуп-даа чадап каан, олургаш олуруп-даа чадап каан. Кум кынныг бар чыдырда-ла, ооң караанга элдеп-ээзин чүүлдер — аза-четкер көстүр, оон тура халыыр, бажын өртең дыт хозунга чеже-даа катап үскен.

Дүн ортузундан соңгаар Шыдаар-оолдуң эъди изип эгелээн. Ооң карааның уунга адып-боолап, кырбарлап чораан аң-меңи шаараңайнып, бөрүлер улужуп, хаваннар кыргырткайнып, сыыннар алгыржып туруп бергеннер. Угааны бичии када кире хонуп кээр аразында, ам-на өшпээн одум ожер, өлбээн бодум өлүр дээн-дир мен деп, Шыдаар-оол боданган. Оон соонда хамык аң-мең база катап-ла алгыржып, огуржуп, улужуп, ырланчып-ла эгелээннер...

Өөрү Шыдаар-оолду даңны атсы дилеп, боо боолап тура хонганнар. Сыын сүрүп кулуксуп чоруй барган Шыдаар-оол ооң даажын дыңнаваан. Бедик даг бажынга ужудуп каан улуг оттуң-даа барааны орта көзүлбээн.

Эртенинде эштери Шыдаар-оолдуң чоруй барган уунда бир кожагар кырынга үнүп келгеш, улаштыр-улаштыр даштап кааш дураннап көөрге, өзен иштинде чанагаш кижи элең-теңдиң илгип чораан. Карактарынга шуут-ла бүзүревээннер, аза-четкер-даа сагышка кирген. Чоокшулап чеде бергеш көөрге, ылап-ла Шыдаар-оол болган — боозун сөөртүп алган калгып чораан. Өөрү Шыдаар-оолду ылап-ла тенек аараан-дыр деп бодаан. Чеде бергеш айтырарга, ол чүнү-даа чугаалай албас, чүгле дижи шакпылаар, үпчү боду сирилээр болган. Шыдаар-оол эш-өөрүн көрүп кааш, черге пет кээп дүшкен — угааның ышкыныпкан.

Ону байысаап, ооң кайда-чүүде уштуп октагылапкан идик-хевин дилээр чай кайда боор, өөрү чанагаш аңчыны көдүрүп алгаш, дүрген-не машинаже чорупкан. Ооң аксынче изиг шай-даа кудуп чадап кааннар, чоорганнарга ораап алгаш Кызылче буу-хаа хапканнар. Ам сыын-даа дугайы бодаар харык кайда боор.

Улуг аңчы Шыдаар-оол эмнелгеге ай ажыг чыткан. Ийи өкпезинге дегдирген болган. Ол дембээрээнде үргүлчү-ле идик-хевин экелиңер деп алгырар турган.

Чүгле эмчилерниң ачызында Шыдаар-оол ажы-төлүнче, алган кадайынче чанып кээр аас-кежиктиг болган.

Аңнаваан чери чок, өлүрбээн аңы чок, Шыдаар-оол шак ынчаар «Чанагаш аңчы» деп ат-сурагга четкен. Ол хевээр Шыдаар-оол боо соонга орбастаан.

Хөгжүм-шии театры сөөлгү чылдарда бичии уругларга шиилерни хөйнү тургузуп турар апарган. Бичии көрүкчүлерни кара чажындан-на уран чүүлче хандыкшыдып, оларны чараш чүүлге хандыкшыдарынга уруглар шиилериниң ужур-дузазы улуг дээрзи чугаажок.

ЧУРУКТА: «Мөңгүн дуюг» деп уругларга шииден көргүзүг.

Ю. КОСАРЬКОВТУҢ фотозу.

Чаяаттынган салым-чаяанныг шүлүкчү болуп төрүттүнери ховар таварылга. Ынчалза-даа ындыг кижилер тургулаар. Тыва АССР-ниң улустуң чогаалчызы Степан Агбанович Сарыг-оол боду бүткен ындыг шүлүкчүлерниң бирээзи чораан. Ол чеден беш харлап чораш мөчээн, чогаалчы чок болурунуң бичии-ле мурнуу чарыында безин кайгамчык чараш одуругларны бижээн. Бо шүлүктер ооң архивинде чок хире. Ынчалза-даа ук чаа шүлүктерни бир танывазым кижи меңээ дамчыдып берген.

Оларны номчукчуларның кичээңгейиңге киирдим.

Эдуард ДОНГАК.

С. САРЫГ-ООЛ

СӨӨЛГҮ ШҮЛҮКТЕРДЕН

Ханылашкан ынагыңдан
Канчап чарлыр?! Берге болбайн.
Хадың, дыттыг Каа-Хем болза,
Кайнаар-даа бол караш дээй мен.
Каш-ла хонук аразында
Канчап ынчап баарыл диве.
Карак чивеш аразында
Кара баарга хан-даа дүшкей!

• • •

Чараш, чашсыг Люба сен
Чанымга-ла чоок шагда
Чашсыг, кыссыг аажы-чаңың
Чалар от дег хып-ла үнер:
Шалыңныг чай, чайыктыг дээр,
Шарлан ээзим, күскү Бүрен,
Сайлык кушкаш, часкы хек-даа
Чанымда эвес, чүрээмде сен;
Дурт-сыының, бүдүн бодун —
Тура-соруун, ишти-хөңнүң
Мени бүрүн куспактапкан
Мерген чараш көрүнчүк сен.

1983 ч.

Республиканың хөгжүм-шии театры

ЯНВАРЬ 15-ТЕН 29-КА ЧЕДИР РЕПЕРТУАРЫ

15. **«КӨДЭЭНИҢ ХӨӨННЕРИ»** С. Пюрбю.
(Ийи кезектиг шии).
Эгелээри 19. 30 шакта.

17. **«ХАЙНЫЫШКЫННЫГ ШУГУМ»** О. Перекалин
(Ийи көжегелиг драма).
Эгелээри 19.30 шакта.

21. **«КӨДЭЭНИҢ ХӨӨННЕРИ»** С. Пюрбю.
(Ийи кезектиг шии).
Эгелээри 19.30 шакта.

22. **ОЛ ХҮННҮҢ ШИИЗИН ТУСКАЙ ЧАРЛААР**
24. **«ХАЙЫРААН БОТ»** В. Көк-оол.
(Ийи кезектиг драма).
Эгелээри 19.30 шакта.

25. **«ЧАРАА-ЧЕЧЕН БИЛЕ ШИВИЖИГЕШ»** С. Козлов.
(Тоол).
Эгелээри 10 шакта.

27. **«ЧАРАА-ЧЕЧЕН БИЛЕ ШИВИЖИГЕШ»** С. Козлов.
(Тоол).
Эгелээри 10 шакта

27. **«АҢЧЫ-КАРА БИЛЕ АҢГЫР-ЧЕЧЕК»**
(Ийи көжегелиг шии-тоол). Л. Гаврилова.
Эгелээри 19.30 шакта.

29. **«ЧАРАА-ЧЕЧЕН БИЛЕ ШИВИЖИГЕШ»** С. Козлов.
(Тоол).
Эгелээри 12 шакта.

29. **«ХАЙНЫЫШКЫННЫГ ШУГУМ»** О. Перекалин.
(Ийи көжегелиг драма).
Эгелээри 19.30 шакта.

Коллективтиг чагыгларны 2-25-49 болгаш 2-35-88 телефоннар дамчыштыр хүлээп ап турар.

Музейниң бир залында

Республиканың Алдан-маадыр аттыг чурт-шинчилел музейиниң бир залында «Партия — бистиң үениң угааны, алдары болгаш арын-нүүрү» деп эгениң адаанда фото-чуруктарлыг тускай делгелгени ажыткан.

Делгелгеде Коммунистиг партияның удуртукчу болгаш башкарыкчы ролюн көргүскен брошюралар, номнар, фото-чуруктарны, партияның Тыва область организациязының амыдыралын көргүскен саннар, фактылар, таблицаларны, диаграммаларны киирген.

Р. ДОЛЗАТМАА.

ТВ

ЯНВАРЬ 15-ТЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.40 — Уругларга эртенги гимнастика. 8.55 — Чечен-Ингуш АССР-ниң тургустунганының 50 чылынга. Документалдыг телефильмнер. 9.25 — Моолдуң уран чүүл коллективтериниң концерти. 9.55 — «Будильник». 10.25 — «Совет Эвилелинге бараан боop тур мен!». 11.25 — «Кадыкшыл» 12.10 — «Эртенги почта» деп музыкалыг дамчыдылга. 12.40 — — Совет черге ужуражылгалар. 12.55 — «Көдээниң шагы». 13.55—14.10 — Чапсар. 14.10 — «Музыкальный киоск». 14.40 — Б. Брехт. Фильм-шии. 16.55 — «Аян-чорукчулар клуву». 17.55 — «Гамлет» Фильм-балет. 18.35 — Делегей панорамазы. 19.20 — Мультфильм. 19.30 — Фигуралыг чуңгулаашкынга Европаның бирги чери дээш маргылдаа. Спортчу таңцылар. Венгриядан дамчыдар. 21.00 — «Үе». 21.35 — Делегей болгаш аныяктар. 22.10 — Уран чүүлдер мастерлери. РСФСР-ниң улустуң артизи О. Н. Абдулов. 23.10— 23.20 — Телемедээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Уругларга эртенги гимнастика. 8.20 — Концерт. 9.25 — Тобольскиниң архитектуразы. 9.50 — Документалдыг телефильм. 10.50 — Концерт. 11.20— Мультфильм. 12.30 — Трамплинден шураашкынга делегей кубогу. ЧССР-ден дамчыдар. 13.05 — «Дириг амытаннар амыдыралы». 14.05 — Бүгүдеге стадион. 14.35 — «Документалдыг экран». 15.35 — «Оттуг оруктар» деп хөй сериялыг уран-чечен телефильмниң «Революцияның ыраажызы» деп 10-гу сериязы. 17.00 — — Фильм-концерт. 17.35 — Коньки спортунга Европаның бирги чери дээш маргылдаа. Херээженнер. 18.35 — Чурукчулар дугайында чугаалар. 19.00 — Коньки спортунга Европаның бирги чери дээш маргылдаа. Херээженнер. 19.30 — Бистиң корреспондентилеривис чугаалап турлар. 20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.20 — «Евгений Мравинскийниң концерттеринде». 2-ги дамчыдылга. 21.00 — «Үе». 21.35 — 23.40 — Эрги шагның орус романстарын РСФСР-ниң алдарлыг артизи Г. Карева күүседир.

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

КИНО

ЯНВАРЬ 15-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Трое на шоссе» 9.30, 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40, 21.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Принц за семью морями» 9.30, 12.50, «Кащей бессмертный» 11.20, «Четыре мушкетёра» 14.40, 17.20, 20.00 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «В тридевятом царстве» 11.00, «Невезучие» 14.00, 16.00, 18.00, 20.00, «Фантоцци против всех» 12.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Я и весь класс» 10.00, «Похищение по американски» 11.20, 16.40, «Укол зонтиком» 13.00, 14.50, 18.30, 20.20 шактарда.

«ЕНИСЕЙ «Дикие лебеди» 13.40, «Мексиканец в Голливуде» 15.00, 17.40, шактарда.

ЯНВАРЬ 16-ДА

«НАЙЫРАЛ»: «Без свидетелей» 9.30, 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40, 21.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Киносборник № 121» 10.00, «Королева бензоколонки» 11.20, 13.00, 15.00, «Трое на шоссе» 16.40, 18.30, 21.00 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Трюкач» 14.30, 17.00, 19.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Фантоцци против всех» 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

ЧАРЛАЛДАР

Амыдырал хандырылга министерствозунуң хоорайның бүдүрүлге эргелели амыдыралдың нарын техниказының, химиктиг чуулданың талазы-биле хүлээп алыкчы кижилерни, хүлээп алыкчыларга өөреникчилерни болгаш диспетчерни чалап турар.

Айтырыг тургузар адрези: Кызыл хоорайның Красноармейская кудумчузу, бажың № 131, кадрлар килдизи.

• • •

Амыдырал хандырылга министерствозунуң хоорайның бүдүрүлге эргелели химчисткага болгаш будуушкунга хептерни хүлээп ап турар. Чагыгны күүседир хуусаазы — 3-5 хонук. Хепти дужаап болур адрестер: Красноармейская, 131, телефон № 2-54-58, Магистральная, 30, Магистральная, 118.

• • •

Амыдырал хандырылга министерствозунуң хоорайның бүдүрүлге эргелелиниң бажыңында пылесостарны, электробритваларны болгаш «Кама» дээр насостарны доп-дораан септээр чагыгны хүлээп ап турар.

Январь 19-та уругларның музыка школазынга делегей конкурстарының лауреады

Ваагн Анатольевич ПАПЯННЫҢ

фортепиано музыказының концерти болур.

Ол музыка эртемин Москваның күрүне консерваториязынга болгаш профессор М. С. Воскресенскийниң клазынга аспирантурага чедип алган. 1979 чылда делегейниң Лиссабонга болган Виана да Мот аттыг конкурузунга дараазында программага ийиги шаңналды чедип алган: Бах, Прокофьев, Барток, Бабаджанян, Шуберт, Шуман, Лист, Моцарт.

Кызылдың аъш-чем садыынга бухгалтер, кассирлер, магазиннерге экспедиторлар дүрген хереглеттинип турар.

АДРЕЗИ: Кызыл, Октябрь кудумчузунда № 29 бажың, кадрлар килдизи. Телефон № 2-54-36.

КАЯ, ЧҮҮ БОЛУРУЛ?

ЯНВАРЬ 15-ТЕ
«ЕНИСЕЙ» КБ-НИН
АГИТПУНКТУЗУ

Январь 15-те—Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутады Н. А. Жбанов-биле соңгукчуларның ужуражылышкыны. **Эгелээри 17. 20 шакта.**

Январь 15-те —дискотека. **Эгелээри 19.30 шакта.**

КРУПСКАЯ АТТЫГ
БИБЛИОТЕКАНЫҢ АГИТПУНКТУЗУ

Январь 15-те —беседа: «Ийи делегей, ийи демократия». Эгелээри —15.00 шак.

КУЛЬТУРАНЫҢ БОЛГАШ
ДЫШТАНЫЛГАНЫҢ
ГАСТЕЛЛО АТТЫГ ПАРЫГЫ

Шыдыраа, бильярд, теннис залдары ажылдаар. Эртенгиниң 10-дан кежээкиниң 22 шакка чедир.

ХААК БААЗАЗЫ

Воскресеньеде 10-дан 18 шакка чедир ажылдаар.

«ТАЙГА» ХААК БААЗАЗЫ

Январь 15-те — 10 шактан эгелеп ажылдаар.

Редакцияның адрези:
667000. Кызыл. Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу бажың № 3. Телефоннары: Редакторнуң 2-24-63 редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54, харыысалгалыг секретарьның 2-23-35 секретариаттың 2-23-35 партийже амыдырал болгаш үлетпүр килдистериниң 2-31-75 пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60 культура килдизиниң 2-23-54 кедээ ажыл-агыйы килдизиниң 2-21-47, корректорларның 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солун неделяда 6 катап үнер.

Чагыг № 2083.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы, Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1; ТС — 00814.